

Žaža, Stanislav

K funkčnímu zatížení dativu v antických jazycích a ve staré ruštině

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 2008,
vol. 57, iss. A56, pp. [77]-105

ISBN 978-80-210-4617-7

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100779>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

STANISLAV ŽAŽA

K FUNKČNÍMU ZATÍŽENÍ DATIVU V ANTICKÝCH JAZYCÍCH A VE STARÉ RUŠTINĚ

1. Tento článek byl zpracován v rámci záměru „Interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních“ (MSM 0021622435). Usilujeme v něm o zjištění funkčního zatížení dativu v jazycích antických – v klasické řečtině a latině – a ve starším období největšího jazyka slovanského – ruštiny, a to převážně v epoše jejího vývoje od sklonku společné východní slovanštiny ve 13.–14. stol. do 18. stol.

Dativ v soustavě pádů

2. Osudy jednotlivých pádů a jejich funkcí se v historickém vývoji popisovaných jazyků liší. Z předpokládaného většího počtu pádů v prajazykovém období indoevropském (v sanskrtě je ještě 8 pádů) jich nejméně zachovala **řečtina**, v níž v důsledku synkretizmu některých pádových funkcí (ablativ splynul s genitivem, lokál a instrumentál s dativem) zůstalo pádů pouze 5; v **latině**, kde původní ablativ odlukový splynul s instrumentálem a později s lokálem v jediný tvar ablativu, je pádů 6 a v staré **ruštině**, v níž k takovému funkčnímu splynutí nedošlo, je pádů rovněž 6 (bez vokativu) podobně jako i v ostatních slovanských jazycích (s výjimkou bulharštiny a makedonštiny). Osud vokativu, který za faktický pád vlastně nepovažujeme, je v jistém smyslu proti ostatním pádům opačný: v řečtině jsou jeho tvary u různých deklinačních typů ještě zachovány; v latině je omezen jen na singular o-kmenových maskulin na *-us*; v ruštině zanikl v průběhu 14.–15. stol.; zůstaly z něho v podstatě jen relikty v podobě citoslovcí.

3. Různé lingvistické koncepce usilují z různých hledisek o odhalení významů jednotlivých pádů. Staletá historie pokusů o vytvoření teorie pádů se zprostředkovaně zrcadlí v dichotomii – třídění pádů na syntaktické proti sémantickým (viz níže). Řečtí a římstí gramatikové věnovali této problematice poměrně málo pozornosti. Teprve na počátku 19. stol. bylo G. Hermannem vyvráceno mylné pojetí španělského gramatika Sancheze ze 16. stol. o vlastnostech pádů (srov. S. Witkowski 1936: 225). V úvahách o podstatě pádů převažovalo

však dlouho v 19. stol. mínění, že význam jednotlivých pádů je dán logickou nutností. Tyto názory vycházely jednak z úvahy o logicko-gramatickém vztahu subjektu a objektu, jednak ze stanoviska opřené o smyslové pozorování místa a pohybu. Tak vznikl rozpor mezi teorií logicko-gramatickou a lokalistickou. Později došlo k vytvoření stanoviska kompromisního, ale otázka, které z pádů je třeba pokládat za logické, gramatické, resp. syntaktické, vyjadřující abstraktní vztahy, a které jsou pády s funkcemi konkrétními, sémantickými, je v různých modifikacích předmětem diskusí lingvistů i v současnosti. J. Kuryłowicz (1949) překlenul některé jednostranné definice pádů (L. Hjelmslev 1935, R. Jakobson 1936) svou koncepcí primární a sekundární jazykové funkce: pád primárně syntaktický může sekundárně mít funkce sémantické, pád primárně sémantický pak může sekundárně vystupovat jako syntaktický.

4. Výklad začínáme popisem funkčního zatížení dativu v řečtině a porovnáváme je se stavem v latině a (staré) ruštině. Nejde však o porovnání ve smyslu důsledného zjišťování vzájemné ekvivalence jednotlivých konstrukcí, neboť získání množství zcela ekvivalentního materiálu zahrnujícího tři jazyky přesahovalo naše možnosti. Omezujeme se proto jen na typy konstrukcí dané rámcem nejcharakterističtějších sémantických okruhů, v nichž se dativ vyskytuje. To se týká především dativu ve funkci objektové, zčásti i příslovečné.

Tato naše stať se týká dativu **vlastního**. Výsledek synkretizmu, při němž v řečtině s dativem splynul lokativ a instrumentál a jeho odraz v druhých dvou jazycích, bude tématem připravované druhé části.

5. Dativ je v literatuře obecně charakterizován různým způsobem. Někteří autoři usilují více či méně o vystižení základního, popř. invariantního významu dativu. Tak **K. Brugmann** (1900: 399) soudí: „In den Dativ trat der Nominalbegriff, mit Rücksicht auf den die Handlung des Verbums geschieht, zu dem ihr Träger eine Stellung einnimmt, dem sie gilt.“ – Podobně **E. Schwyzer** (1988⁵: 139): „Die Hauptfunktion des echten Dativs ist nämlich die Bezeichnung der persönlichen Beteiligung an der Verbalhandlung oder die Stellungnahme zu derselben.“ – **S. Witkowski** (1936: 229) konstatuje, že „w dat. stoi nomen, ze względu na które czynność się odbywa“. – Podle **F. Novotného** (1955: 102) «jméno *dativus*, překlad řeckého *δοτική (πτώσις)*, vystihuje správně toliko jednu, ovšem důležitou funkci tohoto pádu; obecně to je pád vyjadřující vztah účasti, zájmu, zřetele. V některých případech má dativ význam směru nebo cíle, ale pokusy vyvozovat odtud všechny významy jiné, jsou neúspěšné.» Týž (1957: 153): «Dativem se vyjadřuje osoba nebo věc, ke které směřuje slovesný děj nebo které se týká to, co je vyjádřeno jménem; je to tedy obecně pád zřetelový.» – **F. Kopečný** (1962: 53) uvádí, že «dativ je tvar pro vyjádření cíle (účelu) a zájmu, popř. zřetele; tyto vztahy pronikají u něho i při rekcí objektové. – S příslušnými předložkami znamená výrazně směr k cíli. Lze ho též definovat jako tvar pro „zájemce“ nebo cíl, kvůli němuž se koná děj, nebo (obecněji) kvůli němuž platí přísudkový vztah.» – **V. Šmilauer** (1966: 213): „Dativ je pádem vzdálenějšího předmětu. Rozeznáváme: (1) dativ přímý – je jediným předmětem u slovesa; (2) dativ nepřímý (druhý) – stojí vedle věcného předmětu; (3) dativ volný – i u sloves

bezpředmětových, na přechodu k přísl. určení; (4) dativ u adjektiv.“ – Podle **I. Poldaufa** (1962: 335) «je dativ ve výstavbě věty prostředek k tomu, aby se do věty zavedl zainteresovaný.¹⁾» – **A. B. Pravdin** (1957: 81) konstatuje, že «общее значение дательного падежа, выделяющее его среди других падежных форм, обычно определяют как значение объекта, к которому направляется действие. В конце праславянского периода это значение, по всей вероятности, уже вполне выработалось, и дательный падеж занимал в падежной системе примерно то же место, которое занимает в современных славянских языках.» – **V. I. Borkovskij – P. S. Kuznecov** (1965: 469): «Большим количеством случаев ... представлено употребление дательного падежа при глаголе для обозначения лица, в пользу или во вред которому направлено определенное действие.» – Podobně **R. Mrázek – G. V. Popova** (1984: 91) zjišťují, že dativ ve staré ruštině «имел значение направления движения, без момента эксплицитного достижения цели.» – **G. Serbat** (1996: 435) se zmiňuje o třech funkcích dativu, a to «l'attribution, l'intérêt, la finalité». – **P. Karlík** (Encyklopedický slovník češtiny 2002: 104) uvádí: «Většina definic... kalkuluje s tím, že podstatnou složku jeho významu tvoří moment [+ zainteresovanost na ději/stavu], n. momenty [+ neaktivní účast na ději], [+orientace k jinému objektu].» (Sr. podobně **M. Grepl – P. Karlík**, Skladba češtiny 1998: 245.) – **J./V. Niederle – L. Varcl** (1974: 208) charakterizují řecký dativ tak, že «dativ vlastní vyjadřuje s dativem stykovým předmět, dativ lokální a instrumentální různá příslovečná určení. Ale tyto platnosti dativu se mísí.»

6. Různí badatelé o dativu (i o jiných nepřímých pádech) věnují pozornost problematice syntaktického nebo sémantického charakteru pádu, popř. jeho funkci jako větného členu (předmětu či příslovečného určení). O sporu, zda dativ patří k pádům lokálním či gramatickým, pojednává už Brugmann² (srov. výše). – Podobné kolísání v této charakteristice konstatuje i Serbat³ s poukazem na opatrné stanovisko Kuryłowiczovo. To, že tato nedůvěra není však zcela na místě, je patrné z výše uvedeného Kuryłowiczova pojetí. – Zásadní rozdíl mezi systémem lokálních a gramatických pádů popisuje obecně **A. Erhart** (1984: 105) – Sémanticky specifikovanou syntaktickou funkci připisuje dativu **H. Běličová**⁴. – Viz ještě pokračování výše uvedené definice Kopečného⁵. – Karlík/ESČ (viz výše) konstatuje, že se dativ «pokládá primárně za pád sémantický». – Mrázek-Popova (1984: 91): В отдалённой древности и.-е. и посл. общности падежи без предлогов были значительно более семантичными (= адвербиальными), чем теперь. Десемантизация...проходила неравномерно у разных падежей, представляя, собственно, их медленную синтаксизацию.

Existují i jiné definice a koncepce, které vypovídají tu více, tu méně, pokud jde o význam dativu nebo o jeho charakteristiku jako pádu sémantického/syntaktického Sr. např. **F. Miko**⁶ a další. Většina autorů však výslovně nebo implicitně diferencuje tento pád z jednoho hlediska na dativ 1) adverbální a adnominální, sr. **J. Zajíčková** (1972: 83): «D adverbální vyplývá ze slovesné valence a jeho pádový tvar je určen slovesnou distribucí. Podle toho, odkud D určuje sloveso, mluvíme o D objektu nebo subjektu. D adnominální vyplývá ze schopnosti řídicího slova pojit se s D

nezávisle na synt. funkci tohoto říd. slova». – Z druhého hlediska se dativ dělí na pád přímo závislý na řídicím výrazu (tj. přidělený slovesem, substantivem, adjektivem) a na pád volný, který na žádném dominátoru bezprostředně nezávisí. sr. Karlík (viz výše). – E. Marečková (1982) soudí, že „dativ adverbální i adnominální v obou postaveních vyjadřuje intenci na určitý cíl. Další členění dativu podle tradičního pojetí na prospěchový, zřetelový, dativ původce je sekundární a dá se redukovat na základní význam prospěchový. Z hlediska syntaktického jsou všechny tyto konstrukce podle autorky na jedné úrovni [? – S. Ž.] a lze podle ní říci, že rozeznávání výše uvedených druhů dativu závisí na lexikálním významu slovesa (jména), na konkrétní situaci“. S touto poslední částí jejího stanoviska můžeme z větší části souhlasit.

7. Vzhledem k tomu, že případy adverbálního dativu jsou daleko početnější než dativu adnominálního, zaměřujeme v tomto článku pozornost na ně. O dativu adnominálním pojednáváme v připravované další stati.

Dativ adverbální

8. Adverbální dativ lze, jak výše uvedeno, diferencovat podle toho, zda je valenčně spjat se slovesem, nebo zda je ve větne struktuře jeho postavení vůči slovesu (predikátoru) více či méně autonomní (dativ volný). Přesnou hranici mezi těmito dvěma skupinami nelze však stanovit v každém jednotlivém případě zcela beze zbytku, přestože existují kontrolní operace, které tento cíl sledují a z větší části jej údajně umožňují (sr. Marečková 1982). Ale ani v prvním případě, tj. u valenčně spjatého dativu, nelze vždy mluvit o jeho naprosté obligatornosti.

U adverbálního dativu valenčně spjatého s predikátem se zpravidla charakterizuje to, zda ve větne struktuře plní funkci jediného aktantu, nebo zda stojí v kontrastu s jinými nepřímými pády (srov. Běličová 1982: 41). Ze skutečnosti, že dativ podle našeho názoru představuje pád, na nějž se vztahuje děj nebo stav vyjádřený predikátem, vyplývá, že stojí především po slovesech akčních. Ve většině případů je v těchto konstrukcích subjekt i dativ personický. Avšak systematické rozlišování konstrukcí podle tohoto kritéria, stejně jako důsledná diferenciacie dativu podle toho, zda stojí spolu s akuzativem u sloves tranzitivních, nebo samostatně, či spolu s jiným pádem u sloves intransitivních, není podle našeho názoru dost dobře možné, protože konfrontované jazyky se v tomto směru tu více, tu méně liší.

9. Nejprehlednější diferenciacie valenčně podmíněného adverbálního dativu je podle našeho názoru možná na základě rozlišení sémantických okruhů, v nichž se tento dativ vyskytuje.

Dativ ve funkci objektové /adverbiální

A.. V několika sémantických okruzích se vyskytuje dativ nejčastěji jako jediný aktant (kromě subjektu, který může být nevyjádřen). Jde tedy o konstrukce typu $(N^1_{nom}) + Vf + N^2_{dat}$. Patří sem především konstrukce, v nichž predikát obsahuje:

10. Slovesa vyjadřující navázání nebo rušení kontaktu v prostoru (i v přeneseném významu):

Jde v tomto případě o dativ, který má ráz kompletivního přísllovečného určení místa (směrového, direktivního) při původním prostorovém významu slovesa, nebo nepřímého objektu (při přeneseném významu slovesa). Ztotožňujeme se zde se stanoviskem **R. Večerky** (1993: 262): Das indirekte (auch „schwach regierte“) Objekt steht bei den intransitiven Verben der Bewegung, und zwar im Dat. der Person, auf die die Bewegung gerichtet ist. Es geht jedoch in diesem Fall um eine pseudolokale Bedeutung, denn es handelt sich eher um die Bedeutung der (Vor-)Bestimmung,... Např.

προστρέχω τινί Arf, Xen ,blížím se ke komu‘; *ἐπέρχομαι* τινι Hom, Aisch, Her, Thuk ,přibližují se‘; *πελάζω*, *πλησιάζω* Her ,přibližují se τοῖς πολέμοις; ποίοις οὐ χρηθῆρῖοις πελάζειν; Xen; *ἀντῶ*, *ἀντιῶ*, *ἀντιάζω* τινι ,potkávám koho‘, οἱ δ’ ἦντεον ἀλλήλοισι Hom ,potkali se‘; ἦοι ἐπειήτησε Hom; *ἐγκυρῶ* τινι ,narážím na koho‘; *ἐντυγχάνω* ,narážím (náhodou) na koho‘, ἐντευζόμεθα φυλάκῃ πρό τῶν πυλῶν Xen na stráž před vraty; *ὑφίσταμαι* ,odolávám komu, čemu‘ ταῖς συμφοραῖς Eur; Thuk; *παραχωρῶ*, *εἴκω* τινι ,ustupuji komu‘ τῆς ὁδοῦ z cesty, ,vyhýbám‘ Hom; ὁδοῦ παραχωρῆσαι τὸν νεώτερον πρεσβυτέρῳ Xen; ,podrobují se‘ οὐτ’ ὀκνῶ εἴκων οὐτ’ ἀφραδίησι νόοιο Hom.

V zásadě podobná situace je i v latině. Dativ je i zde v uvedeném významu častým adverbálním pádem; u některých sloves běžnější, např. *occurro* a l c i ,setkávám se‘ *equites hostibus occurrebant*, *obvio / obviam eo* a l c i ,potkávám koho‘, *obsisto* ,zastupuji cestu komu‘ *a beunti*, *resisto* ,kladu odpor‘ *ventis*; jindy střídajícím se s předložkovým akuzativem: *appropinquo* ,blížím se‘ *moenibus*, *Oceano*, *hostibus / ad moenia, ad Oceanum, ad hostem*, *accedo* ,přibližují se, přistupují‘ *incido* ,potkávám (náhodou)‘, ,narážím‘ *amicum / in amicum*. Dativ má přednost, je-li objekt vyjádřen abstraktním pojmem: *cedo/decedo/concedo* a l c i ,ustupuji, podrobují se čemu‘: *de via.: tu ne cede m a l i s* V, *f a t o*; *cedant arma t o g a e*, *concedat laurea l a u d i* Cic. Ale i: *resisto: legiones h o s t i b u s resistunt* Caes.

V staroruských konstrukcích tohoto typu se směrový bezpředložkový dativ vyskytuje hlavně po slovesech s významem odlukovým, decesivním (ustupují, zříkám se‘ apod.): *уступити: Оуслышавъ же Ярополкъ и оуступи и м ъ на сторону* Ип л 6784; *одолевати: Хоитеть присно одолевати и с т и н е*. Po slovesech znamenajících akcesi, přibližování, setkávání je běžný dativ s předložkou *к* nebo jiný pád: *приходити: Мужи бы къ святому причастью въ волахъ не приходили*. Кипр Пск; *приближатися: Къ детьмъ играющимъ не приближашеся*. Нест Жит Феод; *приступи-ти: Приступи к ъ граду, яко предамы ти Ярополка*. ПВЛ 6488, *подъступи-ти: Аще не подѣстоупите заутра къ граду, предатися хотяют людѣ Печенегомъ*. ПВЛ 6476, *сърестися: Шедше къ вратомъ, съретошася с ним и въ вълазе*. Жит Вас; *стретити: Султанъ послалъ 10 възыревъ стретити е го за десять кововъ...* Афан Ник.

6576; *Птица бо радуется весне, а младенец матери; тако и азъ, княже господине, радуюся твоим милостим.* Сл Дан Зат. Dativ bez předložky se zde udržel do současnosti: *радоваться успехам, победе.* Souznačně *веселиться* se pojí s instrumentálem: *Семя духовное въсыпаяще, надеждами будущиыхъ благъ веселяться.* Кир Тур; *наслаждаться* s genitivem: *Наслаждаются сладости его и црства.* Панд Ант 11; v současné ruštině s instrumentálem: *наслаждаться музыкой, закатом, скульптурой...*

Latina se v tomto směru od řečtiny i ruštiny liší potud, že se odpovídající slovesa latinská, tj. *gaudeo, laetor, delector*, pojí primárně s *ablativem gaudeo, laetor adventu veris, successu, praemio, populus ludis delectatur* Cic.

b) Zdroj *negativních* pocitů se většinou ve všech třech jazycích vyjadřuje jiným pádem než prostým dativem, a to pádem prostým nebo předložkovým: *κλαίω ἐπί τινι/τινα* pláču, ‚vzlykám nad čím‘ *ὀδύρομαι τινος / ἀμφί τινα / ὑπέρ τινα* Plat ‚rmoutím se nad čím‘, *θρηνω̃* ‚truchlím nad čím‘ *πόνους* Aisch, *θάνατον* Plat, *τὸν δύστηνον πατέρα* Sof; *δακρύω* slzím, ‚pláču nad čím‘ *τινός* Eur, *ἐπί τινι* Isokr *φοβούμαι* ‚bojím se čeho‘ *τινα / τι* Thuk, Plat, *ἐκ τινος* a *εἰς / πρὸς τι* Sof, *ἐπί τινι* Luk, *τινι* Eur; *ἀγωνιῶ* ‚znepokojuji se‘ *περί τινος* Polyb, Plut; *ὑπέρ τινος ἐπί τινι, περί τι.* Plut; *δειμαίνω* ‚děsím se čeho‘ *τι* Aisch, Her, *ἀμφί τινι* Sof, *περί τινι, ὑπέρ τινος* Her. *αἰσχύνομαι* ‚stydím se koho, čeho‘ *τινά, τι* Hom, Sof, Eur, Xen, Plat, *τινί* Thuk., Arf, Xen, Plat, *ἐν τινι* Thuk aj.

Podobně není zastoupen dativ ani v latině: *fleo* ‚pláču pro koho‘ *de sorore / sororem, doleo* ‚truchlím nad čím, je mi líto čeho‘ *de rapto fratre* H, *ex commutatione rerum* Caes, *pro gloria imperii* Sal, *propter quod dolet* Cic; *lugeo* ‚truchlím, oplakávám co‘ *calamitatem, casum, mortem; maereo* rmoutím se, želím, truchlím, *m. filii mortem* Cic, *fratrem* H, *homines alienis bonis* (abl) *maerentes*; slovesa vyjadřující bázeň, úžas, děs se pojí s akuzativem: *timeo, metuo* ‚bojím se čeho‘ *noctem, stupeo* ‚žasnu nad čím‘ *donum exitiale Minervae; horreo* ‚děsím se čeho‘ *Ariovisti crudelitatem* Caes; *pauperiem*.

Ruským konstrukcím se slovesy tohoto typu je vlastní rovněž předložkový pád, popř. prostý genitiv: *плакаться* (*Оувы мне:*) *плачюся по оци, плачюся паче зело... по тебе, брате* Сказ Бор Гл.; *отъчаться:* *...зело отъчаяхся по тебе, брате и гне Борисе, како прободен еси.* Сказ Бор Гл; *сетоваться:* *О ютробне гладе сетоуются и вретятся, а о дшевне никако же не потоужат.* Корм Поуч поп; *боятися* *Пошишти чѣвка боятияся Ба и томуо въсею силою слоужаиштя* Сб 1076; *Оца ... себе имейте и того боитеся.* Нест жит Феод. V záporných větách bývá však i *бояти себе = боятися:* *Никто же не боит себе, никто же не ужасается ни трепещеть* Златостр; *оужасатися:* *А онъ...и не трепещеть престоломъ, ни оужасается видения...* Гр Наз; *стыдетися:* *Ни Бога ся боить, ни людеи стыдится.* Сл Дан Зат.

Po slovesech, která mohou být výrazem pozitivních i negativních pocitů, nalzáme na rozdíl od řečtiny i latiny v ruštině dativ: *дивитися/у:* *С е м у же ми ся дивляицю, рекоша ми: це не дивно.* Ип 6622; *Иде Ольга в Греки и приде Црюгороду, и видевь ю добру суцю зело лицемъ и смыслену, оудививься црь*

р а з у м у ея. ПВЛ 6463; *чудитися*: ...и се виде светъ надъ манастырьмъ тъкъмо ... и яко же чюдяся е м о у ,...

Нест Жит Феод. *Весь народъ чудился э т о м у д и в у*. Даль, Лом.

Sr. naproti tomu *θαυμάζω τινά*, *miror*, *admiror alqm*, *alqd*.

13. Slovesa vyjadřující vztahy souhlasu, přízně, pomoci, výhody:

Tyto případy představují výrazný sémantický okruh: Sr. *ὁμολογῶ τινι* Her, Arf, *souhlasím s kým*; *οι λόγοι τοῖς ἔργοις ὁμολογοῦσι* Thuk; *ἐπαίνῶ τινι* Hom, Thuk, Arf, Plat, *„souhlasím s kým*“, *Ἐκτορι... ἐπήνησαν κακὰ μητιόωντι* Hom; *ἀρκῶ τινι* Hom, Anakr, Trag, *„pomáhám komu, bráním koho*“; *ἀρήνω τινί*, *„pomáhám komu*“ *ἔπεσιν καὶ χερσίν* Hom; *ἀρήξουσι τῆ πόλει παντὶ σθένει* Xen; *ὡς φρήτρη φρήτρη φιν ἀρήγη*, *φύλα δε φύλοις* Hom; *ἀμύνω τινί*, *„pomáhám komu*“ *σωθῆναι* zachránit se Thuk; *ἀμύνειν τῆ πατρίδι* Lyk; *ὑπάρχω τινί* Dem, *„pomáhám komu*“; *πάρειμι τινι* Hom, Aisch, Dem, *„jsem ku pomoci, pomáhám komu*“; *ἀδελφὸς ἀνδρὶ παρείη* Plat; *εὐνοῶ τινι* „jsem nakloněn komu, vstřícný ke komu“ *τοῖς κακόνοις* k nevráživým Xen; *χραισμοῶ τινι* „přicházím na pomoc komu“ *μὴ νύ τοι οὐ χραίσμωσιν θεοί* Hom, *„nepomohou ti ani bohové*“; *βοηθῶ τινι* „pomáhám, přispívám komu“ *χρήμασι* peníze Arst; *λυσιτελῶ τινι* „jsem prospěšný, užitečný“ NT, *λυσιτελεῖ μοι ὡσπερ ἔχω ἔχειν* Plat, *„je mi/pro mne prospěšnější zůstat (takový), jaký jsem*“.

Okruh sloves tohoto druhu pojících se s dativem je příznačný i pro latinu: *assentior a l c i* „přisvědčuji“, „souhlasím“ *utrumque tibi assentior* Cic; *succurro a l c i* „spěchám na pomoc komu“ *afflictis* N, *miseris* V; *subvenio, auxilio venio* „přicházím na pomoc“ *circumvenio filio* Caes; *opitutor a l c i* „přináším pomoc“, „pomáhám“ *inopiae plebis* Sal; *suppedito* „přispívám“, „jsem pomocen“ *Ciceroni suppeditabis* Cic; *adsum a l c i (r e i)* „pomáhám“, „přispívám“, „přeji komu, čemu“ *coeptis* V. „ujímám se“, „zastávám se koho“ *re o non adfui* Cic; *medeor a l c i r e i* „pomáhám, odpomáhám čemu“ *in c o m m o d i s o m n i u m* Cic Jistou výjimku představují slovesa *iuvo, adiuvo*, pojící se s akuzativem: *fortes fortuna adiuvat, iuvo hostes frumento* Caes.

Dativ je vlastní až na výjimku i slovesům ruským: *помагати/помогати*: *Придоша Полотьскии князи въ стретение, помагающе С т ѳ о с л а в о у*. Ип 6688г; *Аже кто не вложиться въ дикую виру, т о м о у людье не помагають, нь самъ платить*. РП; *пособляти*: *Псковци, пособля князю великому В а с и л ь ю , много земле Новгородчкои повоеваща*. Новг 1 6949; *съпоспети* „pomáhám, přispívám k čemu“: *Иже въсхытають двы нароком соужитья, ли споспеюще, ли съизбавляюща въ с х ы т а ю щ и м ъ ю . . . , да отпадутъ*. Уст крм; *съдействовати*: *Н а ш е и д е р ж а в е съдействоующи*. Муч Георг; Sloveso *подъдержати /подъдержати* se pojí s akuzativem: *Оуность накажи, старость поддержи*. Служ Варл, Муч Георг.

14. Slovesa vyjadřující vztahy nesouhlasu, odporu, nepřízně, zloby, nepřátelství, závisti.

Tento sémantický okruh je ještě pestřejší než předcházející. Počet sloves, jimiž se diferencují různé projevy negativního vztahu, je až překvapující. Sr.: ἀντιλέγω τινι odporuji, namítám σοὶ οὐκ ἂν δυναίμην ἀντιλέγειν Plat; διαφέρομαι τινι ,různím se (smýšlením)‘

τοῖς φίλοις; θυμούμαι τινί Aisch, Sof, Plat, Plut, , zlobím se na koho‘, θυμούσθαι...

νοσοῦντι κείνῳ Sof, έστινα Her; ,nakoho zaco‘ τινί τινος Eur, περίτινος Aisch; σπέρχομαι τινι ,zlobím se na koho; εἰσπέρχετο τῷ Ἀρισταγόρῃ Her; χαλεπαίνω τινί Hom, Her, Thuk, Xen, Plat; zlobím se‘, ,horším se na koho‘; οργίζομαι τινι Thuk, Lys, Eur Xen. etc / βριμούμαι τινι ,hrozně se zlobím‘ εβριμούτο τῷ Κύρῳ Xen; μάχομαι τινι bojuji proti komu Hom.

Charakteristická pro konstrukce těchto významů jsou zvláště slovesa s výraznými předponami (zejména ἀντι-, ἐπι-, ἐν-), označující i ozbrojený odpor, např. ἀνθίσταμαι τινι Hom, Her, Plat, Dem, Plut ,stavím se na odpor komu‘; ἀντιτάττομαι τινι Thuk, Polyb ,stavím se na (organizovaný) odpor‘; ἐπιβουλεύω τινί ,strojím úklady komu‘; ἐμβάλλω/ ἐμπίπτω τινί ,vrhám se na koho‘, ,padám na koho‘ τοῖς Ἐλλησι φόβος ἐμπίπτει; ἐπιστρατεύομαι τινι Eur, Arf, Thuk, Xen ,táhnú proti komu‘; ἐπιτρέχω τινί Thuk, Xen ,napadám koho‘, ,vrhám se na koho‘; ἐπεισπίπτω τινί Xen, Plut ,napadám koho‘; ἐπίκειμαι τοῖς πολεμίοις ,doléhám, dotírám na nepřítele‘ Her, Thuk, Xen; ἐπιτίθεμαι τινι ,napadám, útočím na koho‘

τῇ Εὐβοίῃ Her τῷ δήμῳ Thuk; ἐναντιούμαι τινί Sof, Her, Thuk, Plat ,protívím se, odporuji komu‘, φθονῶ τινί τινος Plat ,závidím komu co‘ aj.

Ani latina nezaostává v uvedeném směru kvantitativně příliš pozadu za řečtinou, slovesa podobných významů jsou však co do pádů, které jsou jimi přidělovány, více diferencována na úkor prostého dativu. Tak po slovesech znamenajících různost v smýšlení jako discrepo, dissentio, disto ,nesouhlasím‘, ,různím se‘, stává předložkový pád (*ab* s abl, *inter* s ak); slovesa s významem ozbrojené agrese (s předponami *ad*, *in*) se pojí pravidelně s prostým i předložkovým akuzativem: aggredior, adorior, invado napadám (*hostem*), impugno útočím na koho (*regem* S), podobně peto (*Saguntinos* L), s výjimkou incurro (*in Romanos* nebo *Roma-nis* T), insisto dotírám na koho (*hostibus* L) Po slovesech označujících i osobní boj, jako certo, contendo, dimico, altercor, luctor ,zápasím‘, ,bojuji‘ ,utkávám se‘, stojí obvykle předložkový pád (*cum* s abl, , *inter* s akuz.), u básníků a poetizujících prozaiků však zde nacházíme i dativ napodobením řec. μάχομαι τινι, např. solus tibi certet Amyntas V; luctantur (funera) plaustris H). Dativ je charakteristický pro slovesa znamenající vyjádření osobní averze – hněvu, závidění a dále odpírání něčeho jako irascor *a l c i* ,hněvám se‘, ,zlobím se‘ (*inimicis* Cic), suscenseo/succenseo *a l c i* (*quis mihi iure succenseat?* Cic), invideo *a l c i* ,závidím, maledico ,pomlouvám‘, ,tupím‘ (*inimicis* L), insidior ,činím úklady‘ (*consuli* Cic), resisto ,odporuji‘ (*dolori* Cic), podobně obsisto *a l c i* *abeunti*, adversor (*noli illi adversari*. Pt).

Většina sloves tohoto okruhu se až na výjimky pojí s dativem i v staré ruštině:

враждовати: *И своя друзгы видя враждующиая с е б е* Изб 1073; зазьрети: *Никако же не зазьрете м и* Быт 14; досадити: *Не хотя б р а т и и своя досадити*. Ил Новг поуч; поносити: *...и Добрына поноси е м у (Рогъволоду) и д щ е р и его, нарекъ еи робичица,...* Лавр 6636; *Аже которыи купць, шедъ где любо съ чюжими коунами, и истопиться..., то не насилити е м о у, ни продати его*. РП: соупротивитися/съ-: *Поведают е м о у гневъ княжь на того соущъ, и моляхоуть љ не соупротивитися е м о у*. Нест Жит Феод; притоужати *Пьси же боле того притоужати начаша е м о у*. Торж; позавидети: *Как м н е позавидехъ по красоте моеи, по слабости сбоеи!* Яр цес. Výjimku představují tranzitivní slovesa вредити (na rozdíl od dativní reky v současné ruštině!): *А что законъ ихъ, и въ законе ихъ цркви и мнтри, и часовни ихъ, ни чемъ да не вредятъ и хъ, ...* Ярл Узб; *Иже съшедь съ нбси и вселися въ стую двцю и рожесе отъ нея д въ с т в а же не вреже*. Нест Бор; нападати: *Лютъ... бесъ и зело тяжькъ, иже въ шестыи часъ нападаеть ч р ъ н о р и з ъ ц и*. Панд Ант.

Dativ u některých řeckých sloves v uvedených předcházejících skupinách stojí svým významem blízko (latinskému) ablativu a (ruskému) instrumentálu, jak napovídají i předpony těchto sloves. Svědčí o tom i jejich latinské a ruské protějšky (sr. níže). Přesto se tyto případy řadí k předmětovému dativu stykovému (Niederle 1974: 211): συμφέρω τ ι ν ί Sof, Eur, ‚pomáhám‘ (vl. ‚spolu s někým něco nesu‘), ‚přináším pomoc‘; μάχομαι τ ι ν ι ‚bojuji proti komu/s kým‘, ἀμιλλῶμαι τ ι ν ί Her, Eur, Plat ‚zápasím, soupeřím s kým‘, ‚bojuji proti komu‘, πρός τινα Eur; συμπαθῶ ‚soucítím s kým‘ ἀλλήλοισι Arst, ‚lituji koho, co‘ ταῖς ἀτυχίασις τινός, συνισαχῶ τινι Sof, Plat ‚pomáhám komu, podporuji koho (v boji)‘; sr. lat. *contendo, dimico, certo cum alqo*, rus. *боротися/братися, Въсь днь боряся съ т о у ж и м и*. Пс; воеватися: *Бе бо рать от Печенегъ, и бе воюяся с н и м и, и одолая им*. ПВЛ 6496.

Pozn.: Některá ze sloves uvedených (i následujících) skupin mají závislé členy dva, dativ a akuzativ, přičemž dativní aktant bývá personický, akuzativ věcný, takže z hlediska významové důležitosti lze nepřímý předmět v dativu chápat za prius před přímým předmětem v akuzativu, který má někdy ráz členu fakultativního, např. ὀνειδίξω τ ι ν ι τ ι Thuk etc.; ‚nadávám komu (zač)‘, ‚plísňím koho (zač)‘, ‚vyčítám komu (co)‘; εγκαλῶ/επικαλῶ/επιτιμῶ τ ι ν ι τ ι Plat, Isokr; výtýkám, vyčítám komu (co); μέμφομαι τ ι ν ι τ ι káráм koho (zač) spílám komu (zač) výtýkám, vyčítám komu co, οὐ τοῖς ἀρχεῖν βουλομένοις μέμφομαι Thuk.

Jindy je sloveso v podobných případech neplnovýznamové a vytváří s akuzativním předmětem významový celek: ἀνατείνω φόβον τ ι ν ι Polyb ‚naháním strach = ‚hrozím‘, ‚vyhrožuji‘, δρῶ τ ι ν ι τ ι Sof. ‚působím komu co‘ αγαθόν = ‚prospívám‘; podobně lat. *metum inicio* ‚naháním strach = hrozím komu‘, *opem fero* ‚přináším pomoc = pomáhám komu‘, *insidias paro* ‚strojím úklady‘ = ‚ukládám (o život) komu‘; rus. дати правдоу = сoudити: *Нъ про то не роботять его; нъ дати е м у правдоу*.

РП; *μζδοу дати* = *объвинити*: *Выпровадил Антония влдку на Хоутино, а самъ сель давъ μζδοу к н з ю*. Новг 1 6736. V současné ruštině nabyly různé verbonominální obraty tohoto druhu značného rozšíření, sr. *принимать участие, оказывать помощь, испытывать сомнение* a mn. j. (Sr. Gregor 2006).

Výrazně se uplatňují dále konstrukce obsahující predikát, který vyjadřuje vztahy nadřazenosti nebo podřazenosti:

15. Slovesa vyjadřující vztah nadřazenosti:

ἡγοῦμαι τι νί ,vedu, ukazuji' *τὴν ὁδόν* Her; *βασιλεύω τι σί / ἐν τισι* Hom ,kraluji, vládnou komu, panují nad kým'; *βομοθεῶ το ἴς Λα κ ε δ α ι μ ο ν ί ο ις* Xen ,vydávám zákony', *ἄρχω* zřídka *τι νί* Hom, Aesch ,jsem v čele, vládnou, velím komu'; *προσάττω/ ἐπιτάττω τι νί τι* Her, Xen, Plat, Arst ,předpisuji, poroučím komu co'; *ἐπαγγέλλω* Xen, Dem / *ἐπαγγέλλομαι* Her, Plat *τι νί ποιεῖν τι* ,předpisuji, nařizují komu udělat co' *ἐντέλλω τι νί ποιεῖν τι* Her, Plat navrhuji, ukládám komu co, *φράζω τι νί ποιεῖν τι* Thuk, Xen ,prikazuji, poroučím komu udělat co'; *ἀνατίθημι τι νί τί* Thuk, Arf ,ukládám komu co, pověřuji koho čím'; *παρακελεύομαι τι νί τι* ,radím komu, vybízím, přesvědčuji koho o čem'; *ἐπιτιμῶ τι νί τι* Plat, Isokr. vytýkám komu co, ,zapovídám komu co, odsuzuji, kárám koho zač' (*ἐπι*)*βοῶ τι νί* Sof, Eur, Xen *ποιεῖν τι* ,křičím na koho, aby...'; *ῶμοκλῶ* pobízím *τοῖς ἵπποις* Sof;

V latině se v tomto sémantickém okruhu setkáváme rovněž se slovesy pojícími se s dativem: *praesum a l c i r e i* ,jsem v čele, řídím, spravuji co' *r e i f r u m e n t a r i a e* Caes; ,jsem velitelem, velím čemu' *c a s t r i s , c l a s s i* Caes; *impero* ,rozkazují, poroučím, velím komu, vládnou' *o m n i b u s g e n t i b u s* Caes; *praescribo* ,předpisuji komu co' *s e n a t u i* Cic; *mando* ,ukládám co komu' *c o n s u l i b u s*; *praesto* ,předčím, převyšuji koho' *praesto a l c i v i r t u t e* Caes.

Vedle toho však slovesům s dativem výrazně konkurují slovesa tranzitivní: *duco*, vedu' *exercitum*, *gero* ,řídím, vedu, provádím co' *susceptum negotium* Cic; *rem bene (male) gero* H; *iubeo* ,poroučím, rozkazují komu co *tribunos decedere* Caes. *вето* ,zakazují komu co, zabraňují komu v čem' *legatos venire* Caes; *impedio* ,zabraňují, překážím komu v čem' *consulem, quominus...* Cic; *iudico* ,soudím koho' *alqm pecuniae* ,k pokutě'.

Dativ je obvyklý i v konstrukcích ruských: *приказывати*: *С в о и м ъ т и о у н о м ъ приказываю верховнаго соуда не обидети*. церк уст Влад; *велети*: *Блудъ же... Замысли лествю веля е му излазити на брань*. ПВЛ 6488; *княжити*: *Посла Володимеръ снъ свои другии Андрея княжить в О л о д и м е р у* Сузд Лавр; *възбраняти*: *Възбраняше е м о у Бъ не кляти*. Изб 1073; *запретити*: *Яко человекъ въ карабли спаше, и яко Богъ запрети вет ромъ и морю* Илар Зак Благ; *соудити*: *Да соудить е м о у Бъ в днь пришествия своего*. Грам 1130; (*dokonavě*). Avšak: *Нихолопа, ни роботы безъ гдаря твоимъ соудиямъ не соудити*. Дог гр Новг 1307.

16. Slovesa vyjadřující vztah podřazenosti

Řečtina zde užívá dativu ve většině konstrukcí: *πεῖθομαι τι νί* Hom, Xen atd. ,poslouchám, jsem poslušný koho' *το ἴς λό γ ο ις τινός*' Aisch; *ὑπα-*

κούω τινί Arf, Thuk, Plat, Arst ‚poslouchám, jsem poslušen koho‘; *ὀφείλω τινί πολλήν χάριν*, jsem zavázán komu mnoha díky‘; *ὑπηρετῶ τινι* Her, Xen ‚služím komu, podporuji koho‘; *δουλεύω* ‚otročím komu‘ *τινί* Eur, Arst; *παρά τινι* Plut; ‚otrocky sloužím‘ *γαστρι* Xen. *νόμοις* Plat. *τῷ κέρδει* Arst; *ἔπομαι τινι* ‚podrobuji se, podřizuji se‘ *τῷ νόμῳ*; *ἀκολουθῶ τινι* ‚následuji, napodobuji koho‘ Arst, Luk; *ἀνέχω χεῖρας* ‚vztahuji ruce‘ *θεοῖσι* Hom; *ἀνατείνω χεῖρα* ‚vztahuji ruce‘ *οὐρανῷ* Pind (většinou takto u básníků, jinak s předložkovým akuz.: *εἰς οὐρανόν*), *ἔρχομαι τοῖς θεοῖς* Thuk, Dem ‚modlím se‘, *ἐλπίζω τινί* Thuk ‚doufám v koho, co‘.

Slovesa pojící se s dativem převažují i v latině: *pareo a l c i* ‚poslouchám koho‘ *d o m i n o* (pův. ‚zjevují se‘ pánu), podle toho i *oboedio a l c i* (ač základem je *audio* s akuz.) ‚jsem poslušen koho‘, *praesepto* Cic, *legi* N, *ven tri* Sal; *obtempero* ‚poslouchám, jsem poslušen koho‘ *im per io populi Romani* Caes; *obsequor a l c i* ‚jsem po vůli, vyhovuji komu, jsem poslušen koho‘ *cupiditati* Cic; *assurgo a l c i* ‚vstávám z úcty před kým‘: *an quisquam in curiam venienti assurrexit?*, *supplico a l c i servio a l c i* ‚sloužím, otročím komu‘.

Převažující je dativ i v analogických konstrukcích staré ruštiny: *повиноватися/повинутися: Да вси покаряютца и повинуютца м и т р о п о л и т у всяго црковныя причты.* Ярл Узб; *покорятися/покаряются: Мнози бо суть ныне детескы кнзи, непокоряющеса старе (и) шим и супротивящеса имъ.* Нест Бор; *молитися: Всеволодь боле поча молитися Мст и славу.* Лавр 6635; *последовати: Имени его и делюу последуя, яве сътворю евангельско слово.* Конст Болг поуч; *кланятися: Псковичи начаша много кланятися Новугороду, чтобы дали Псковичемъ наместника и помощь.* Псков 1 6849 г; *служити: Тогда бо Юрьи Пороскии служаше Мст и славу, а первое служилъ Володимирю.* Ип л 6797;

17. Slovesa vyjadřující intelektuální činnost

V těchto konstrukcích není dativ výrazně zastoupen v řečtině. Slovesa jako *μανθάνω, κατανοῶ, προθυμοῦμαι, ἐπιμέλομαι* aj. se pojí s jinými pády.

V latině se dativ vyskytuje po několika slovesech: *studeo* ‚hledím si čeho, pilně vykonávám co‘ *litteris, laboribus, sacrificiis*... Cic; ‚usiluji‘ oč *commodis publicis* Pn; *insisto* ‚dávám se do čeho, horlivě konám co‘ *honoribus* Pn; *vaco* ‚oddávám se čemu, věnuji se čemu‘ (vl. mám volno, prázdno pro co) *semper philosophiae vaco* Cic, *sermoni* Cu, *clientum negotiis* T; *provideo* ‚starám se oč‘ *rei frumentariae, salutis civium* Caes.

V staroruských textech je nicméně dativ v tomto významu hojnější: sr. *внимати/вняти: внимати себе, рекоша книги, внимати словоу своему и делюу своему.* Никиф Влад Мон; *Деле внемлеве.* Прохор Жит; *розумети/разумети: Еже есть разумети добру и злу* Лавр; *Не разумеемъ ни Гречьску языку, ни Латыньску..., темъ же не разумеемъ книжнаго образа, ни силы ихъ.* ПВЛ 6406; *оучитися: А чем уся хотите учити, и вы учитесь в домехъ у мужей своихъ.* Сл Дан Зат; *оуме-*

ти: Федоръ Титовъ печать свою приложилъ, а грамоте не умеетъ. Разъезж 1554; *А ты еще умеешь грамоте – той, но и нонеча хмельненек от Никонова тово напоения*. Авв Кн Толк; *знати*: *Имъ же несть знати соуществою различьства, ни сана*. Ио екз Бог; *Живали мы преж сего, не зная латыне*. Кант; *навыкнути / навькати*: *А всякому делу навькайте*. Дух и дог грам; *Отъ техъ навькнеши разоумоу*. Панд Ант.

B. Dativ ve funkci druhého aktantu je charakteristický v konstrukcích obsahujících vesměs tranzitivní slovesa, která vyjadřují procesy dávání (odkud pramení pojmenování pádu – *πῶσις δοτική*), popř. odnímání a také procesy kommunikace.

18. Predikát obsahuje verbum dandi:

δίδωμι *τινί τι* ‚dávám komu co‘; *θεοὶ οὐδὲν ἄνευ πόνου δίδοασιν ἀνθρώποισι*; *παράδιδωμι* ‚předávám komu co‘ *τῷ παιδί τῆν ἀρχήν* Her; *ἀποδίδωμι* ‚odevzdávám komu co‘ *ἐπιστολὴν πατρί*; *ἀποδίδωμι. τινί τι* Hom. ‚vracím komu co‘; *ἐκδίδωμι* ‚vdávám‘ *θυγατέρα τῷ φίλῳ* za přítele Her, Plut; *ἀνατίθημι τινί τι* Thuk, Arf. ‚svěřuji komu co‘, *τας ἀσπίδας τοῖς θεοῖς*; *ἐπιτίθημι* ‚vydávám, vyplácím‘ *μισθόν τινι* Polyb; *πωλῶ τί τινι* ‚prodávám co komu‘; *τίνω* ‚platím co komu‘ *μισθόν τινί*; *φέρω* ‚nesu co komu‘ *δῶρον τῷ φίλῳ*; *αἶρω* ‚nabízím co komu‘ *οἶνόν τινι* Arf; *παρέχω* ‚poskytuji, nabízím‘ *τινι σίτον* Hom, π. *ἐμμαντὸν τοῖς ἰατροῖς* ‚svěřuji se lékařům‘; *ἐπαγγέλλομαι τινι τι* Pind, Aisch ‚slibuji, nabízím komu co; *ἐπαγγέλλομαι. τινι ποιεῖν τι* Xen., Dem ‚navrhnuji komu co‘; *διανέμω τινί τι* Arf, Plat. Plut. ‚rozdělují, rozdávám komu co‘; *πορίζω τινί τι* ‚dodávám komu co, poskytuji komu co‘ *τοῖς μαθηταῖς ἀλήθειαν* Plat žákům pravdu; *πᾶσιν ἀνθρώποισιν ἀγαθόν* Arf; *τροφὴν τοῖς στρατιώταις* Isokr.

Táž situace je i v latině: *do a l c i a l q d* ‚dávám k o m u co‘ *f i l i o d o n u m*, *f i l i a m a a m i c o i n m a t r i m o n i u m* ‚vdávám‘, *n u p t u m d o* ‚vdávám‘ *f i l i a m a d u l e s c e n t i*, *t r a d o* ‚odevzdávám‘ *r e g n u m h e r e d i*, *r e d d o* ‚vracím‘ *a r g e n t u m h u i c r e d d e* N, *d o n o* ‚daruji‘ *c u i d o n o*... *l i b e l l u m*? Cat; *t r i b u o* ‚uděluji, poskytuji‘ *p r a e m i a m i l i t i b u s* Caes; *p r o m i t t o*, *p o l l i c e o r* ‚slibuji k o m u co‘ *d o n u m u x o r i*, *s o l v o* ‚platím‘ *a e s a l i e n u m c r e d i t o r i*, *p r a e b e o* ‚poskytuji, podávám‘ *p a n e m u r b i*, *f e r o* ‚nesu‘ *d o n u m a m i c o*, *p o r r i g o* ‚podávám‘ *p o r r i g i s p u e r o p o m a* H; nabízím, dávám‘; *m i h i f o r s a n*, *t i b i q u o d n e g a r i t*, *p o r r i g e t h o r a* H; *v e n d o* ‚prodávám‘ *v i l l a m a m i c o* aj.

Podobně v ruštině: *datu*: *И другую свиту буду даль просящимъ*. Жит Ниф;

...ни грамоты быхъ Саранскому владыце не даль. Грам Феогн; *У кого купишь, тому заплати (...)* Грам Риж; *выдати*: *Старую грамоту той земли Оуласен выдал стому Николи*. Закладн. 1349; *отъдати*: *Иносвекроу ил деверю отдать платье или кроута*. Псков судн гр; *передати*: *Ть первое переда Олгови ч емь*. Ипл 6688; *продати, даровати, оставити*: *Аще неции ко емоу любо чътномоу домоу*

... поусто село вдадять или продадять или инемь образомъ дароуютъ или оставяють, не приметъ пакости чтьныи домъ. Новг крм 1280 г; aj.

19. Predikát obsahuje verbum adimendi

U sloves, která mají opačný význam než předcházející, tj. ‚brát, odnímat komu co, zbavovat koho čeho‘ se situace shoduje v řečtině a v latině: závislým členem je tu rovněž převážně dativ: ἀγρεύομαι τι νι τι ‚vytrhuji, vyrážím komu co‘ ζίφος τι νι *ví ek χείρός Eur* meč z ruky; ἄφαιρῶ / ἀφαιρούμαι τί τι νι νι Hom, Aisch / *τινα Aisch, Sof / τινος Aisch, Arf, Xen* ‚beru komu co, zbavuji koho čeho‘; ἔζαιρούμαι τέκνα τι νι νι Hom odnímám, unáším děti komu ap.;

v latině: eripio: ‚vytrhuji, uchvacuji násilím‘ *ensem a d v e r s a r i o, Asiam r e g i N; Vostra beneficia m i h i erepta sunt, patres conscripti*. Sal; adimo: ‚beru, odnímám komu co‘: *pecuniam si c u i p i a m fortuna ademit Cic; aufero*: ‚beru, odnímám (proti vůli) komu co‘ *caput aufert d o m i n o V; c u i . . . nec leves somnos timor aut cupido sordidus aufert H*.

Naproti tomu je už v staré ruštině po slovesech odnínání na místě dativu běžně spojení y+gen, které trvá do současnosti: взяти: *Все взяша Ляхове оу не го, показавше ему путь отъ себе*. ПВЛ 6581; имати: *А дворяномъ твоимъ оу коупецъ повозовъ не имати*. Дог гр Новг; отъяти: *Отяша посадничество оу Заваида и въдаша Михалеви*. ПВЛ 6688; отъняти: *Опроче бортничыхъ деревень, что отнялъ у них отецъ мои*. Прав гр Сим мон; отоимати: *Отоима оу не го имение*. Переясл л 6657 г. Jen výjimečně a ne zcela jednoznačně nacházíme i zde tento dativ: *По волости мно зла оучиниша бероуче туску о каньнымъ Татаромъ*. Новг I 6757.

20. Predikát obsahuje verbum communicandi

V širším smyslu mohou být za verba communicandi považována i slovesa vyjadřující příznivé nebo nepříznivé vztahy vůči někomu (viz výše A 13, 14). Patří sem však především charakteristická verba dicendi, popř. scribendi nebo ostendendi:

Ze samotné povahy komunikace vyplývá směrová orientace výpovědi (podobně jako u sloves dandi). Přímý objekt může být vyjádřen infinitivem, vedlejší větou, popř. zůstává i zde někdy nevyjádřen, ač je smyslem na místě. Např.:

ἔπω, λέγω, φημί, ‚říkám‘ *τι νι νι (τινα Hom εἰς τινα Eur πρὸς τινα Xen) τι, . εἶρω τι νι νι τι Hom; Σωκράτης τοῖς δικάσταῖς ἐφη...* také: *λέγω τι νι νι ποιεῖν τι* ‚přikazuji komu udělat co‘ : Aisch, Sof. Xen aj. : *εἶπον γυναίξιν δεῖπνον τετυκεῖν* Hom služkám připravit snídani; *λέγω τινι μὴ ποιεῖν NT* ‚zakazuji komu co‘; ἀγορεύω ‚řečním, mluvím veřejně, vystupuji‘ *τι σί τι* Hom, ‚říkám komu co, pronáším‘ *τι νι νι τι Her, τι πρὸς τινα Hom; ἀγγέλλω τι νι νι τι* ‚zvěstuji komu co‘ *κακὸν ἔπος τι νι νι Hom; ἀποκρίνομαι τι νι νι Arf, πρὸς τινα Thuk, ,odpovídám komu (co)‘ πρὸς τι Plat; τὸ ἐρωτηθέν Thuk, τὸ ἐρωτώμενον Xen; τι νι νι τι Xen, Eur, Luk; μιννήσκω τι νι νι τι περί τινος Plat* ‚připomínám komu co‘; ὑπισχνούμαι ‚slibuji‘ *δωρὰ τι νι νι Hom; γράφω* ‚píšu, písemně sděluji komu co‘ *τι νι νι, ὡς... Thuk, εἰς τινα Luk; παραινῶ τι νι νι Thuk; τι νι νι τι Pind* ‚radím komu co‘, ‚přesvědčuji koho o čem‘, ‚přemlouvám koho‘; πέμπω ‚posílám komu co‘ *τι νι νι ζῆνια; δείκνυμι / φαίνω* ‚ukazuji‘ *τινι ὁδόν Hom*.

komu cestu; *τινὰ τοῖς πρυτάνεσι* Arf.; ‚udávám koho‘ prytanům; *φράζω τί τινι, πρὸς τινα, τινά* Her, Isokr, Arf ukazují, ‚objasňují co komu‘;

Podobně je tomu i v latině u mnoha sloves jako *dico a l c i alqd* ‚říkám‘, *nuntio* ‚sděluji‘, *respondeo* ‚odpovídám‘, *refero* ‚oznamuji‘ *i l l i rettulit omnia certa puer* Tb, *polliceor*, *promitto*, *spondeo* ‚slibuji‘, *mando* ‚svěřuji, ukládám‘ *h u i c mandat, Remos adeat* Caes; *monstro, illustro, explico* ‚ukazují, vysvětlují, objasňují‘ *quae res alio loco n o b i s ... explicabitur* Cic; *suadeo* ‚radím‘, *multa s o c i i s*, *persuadeo* ‚přesvědčuji *persuadet p o p u l o*, *ut classis aedificaretur* N; *scribo* epistulam *a m i c o* (ale častěji *ad amicum*).

Dativ je pravidlem i v ruštině: глаголати: *Еще много имамъ глаголати в а м ъ*. Остр; речи/реци: *И реша Новгородци С т о п о л к у : се мы, княже, присланы к тебе...* ПВЛ 6610; поведети: *Реша Гръци:... повежьте ны, колико вас, да вдамы по числу на главы.* ПВЛ 6479; сказати: *Не мощно намъ т о б е всего и сказати.* Псков 1 6977; *Познася со многыми Индейцы и сказахъ и м ъ веру свою, что есми не бесерменинъ.* Афан Ник; отъвечати: *И Псковъ и м ъ отвечаль.* Псков 1 л; написати: *Аще ли, оубежавше, в Русь придуть, мы напишемъ к н я з ю в а ш е м у ;* *яко имъ любо, тако створять.* Дог Игор 945. показати: *... и възнегодоваша Новгородци... и показаша поуть по немъ с н в и е г о* (tj. vyhnali ho) Новг 1 6662; явити: *Княже господине, яви м и зракъ лица твоего...* Сл Дан Зат. сведчити: *Се я панъ Бенко, староста Галицькийи и Снятиньскийи, сведчю то своимъ листомъ к а ж д о м у д о б р о м у ,* *кто на сесь листъ оузритъ.* Грам Бенк 1398; (с)льгати: *Они, княже, Б о г о в и лжуть и т о б е .* Лавр 6686; *Солгаль м и еси, аки тать.* Сл Дан Зат.

Dativ ve funkci nepřímého subjektu

21. Dativ přivlastňovací

Sem patří v řečtině dativ stojící u slovesa *εἶμι* a podobně i u některých dalších sloves jako *φύω, γίγνομαι, μένω, ὑπάρχω, περιέμι*. Tyto útvary jsou velmi starého původu (sr. Mrázek 1963, 243) a vyjadřují, že osoba označená dativem něco vlastní, něco jí přísluší, patří, něčeho se jí dostává, ať už jde o vlastnictví konkrétní věci nebo nějaké abstraktní hodnoty. Tento dativ je tedy ve vlastním smyslu dativem přivlastňovacím, posídněním. Označuje se někdy jako sémantický nebo nepřímý subjekt, popř. субъектное дополнение (sr. Mrázek tamt., Brandner 14). Vedle tohoto sémantického subjektu obsahují tyto konstrukce gramatický podmět, kterým je vyjádřeno posesum, jde tedy o trojčlennou strukturu (v níž tvary slovesa *εἶναι* mohou být v přítomném nevyjádřeny): (Vf) + N¹_{dat} + N²_{nom} Srov: *τρεῖς δέ μοι εἰσι θύγατρεις* Hom; *ἐννέα τῶν γε ἀνακτι ... κύνες ἦσαν* Hom; *ἦσαν Κροίσω δύο παῖδες*. Her; *πολλοὶ ἤμιν ἐλπίδες εἰσὶν σωτηρίας; Ουτις ἐμοί γ' ὄνομα (= ἐστίν) Hom; εἴ μοι οὐδέν ἐστι πρὸς τοιοῦτους* (nemám nic společného s nimi) Isokr; *διαμένει ἔτι καὶ νῦν τοῖς βασιλεῦσιν ἡ πολυδωρία* Xen; *πᾶσι θνατοῖς ἐφ' ἑμὸς* Sof ‚přísluší, je vlastní smrtelný osud‘; *σοῦ μὲν κρατοῦντος δουλεία ὑπάρχει αὐτοῖς* Xen;

οὐ ... μένει νοῦς τοῖς κακῶς πράσσοῦσι ν Sof; ἐὰν γένηται τινὶ ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα NT.

Vlastní je užívání dativu přivlastňovacího ve spojení s *esse* rovněž latině; v klasické latině je tomu tak zejména u abstraktního vlastnictví: *h o m i n i c u m d e o s i m i l i t u d o e s t* Cic; *s p e s m i h i e s t* L; *t e c u m m i h i r e s e s t* Caes, Cic ‚mám s tebou co projednat‘; *f i d e s e s t a l c i* L ‚věří se někomu, někdo dochází víry‘; *n o m e n m i h i e s t M a r c u s / M a r c o , i n a n i m o m i h i e s t a l q d* ‚zamýšlím co‘. *M a s i n i s s a ... r e c e p t u s [e s t] a P . S c i p i o n e , c u i p o s t e a A f r i c a n o c o g n o m e n ... f u i t .* Sal. Ale běžně nacházíme tento dativ, i jde-li o vlastnictví substantiv konkrétních: *s u n t n o b i s m i t i a p o m a , c a s t a n e a e m o l l e s e t p r e s s i c o p i a l a c t i s .* V.

Dobře znám je tento typ rovněž staré ruštině, v negativních větách je ovšem podmět vyjádřen genitivem záporovým: *Б е б о и м я е м о у м и р с к о е Ч е р н ь .* ПВЛ 6582 г; *Ц а р ю ж е М и х а и л у н е б ы т ь н и с ы н а , н и д ь ч е р и .* Никон л 10; *И м ь ж е в с е м ь т я ж е к ь б ы т и в ь з в е ч а я н е д о у г ь , и н е у б е ж е н ь в ь с е м а .* Жит Фед Ст; *З н а м е н и т о ч и н и м ь т ь м ь н а и ш и м ь л и с т о м ь , н и н е ш н и м ь и п о т о м ь б у д у щ и м ь , к о м у б у д е т ь п о т р е б а т о г о в е д а т и* Жал гр 1388 г. ... *н и с ь н е я (= vodou z Jordánu) б о л е т ь , н и п а к о с т и в о ч р е в е ч е л о в е к у .* Пат Печ.

Poměrně brzy a často však konkurují jménu v dativu předložková spojení *y + N_{gen}*: *Р е ч е ж е М ь с т и с л а в ь и В о л о д и м и р ь . . : е с т ь у н а ю т р е т и и д р о у г ь .* Новг 1 л 6724; *Т а ч е б ы л а с н о в е м н о з и о у В л а д и м е р а .* Нест Бор; *А ж е б о у д о у т ь д ь ч е р и о у н е г о д о м а , т о д а я т и ч а с т ь н а н е .* РПВМ. Tento způsob převládl a v současné ruštině je vedle menšinových konstrukcí se slovesem *иметь* (vztahujícím se zejména k abstraktnímu vlastnictví) základním prostředkem k vyjadřování posesivity. Přesto se však udržela i některá spojení s dativem, především typ *н а м е с т ь ч т о ч и т а т ь*, a polofrazeologické výrazy jako *д у р а к а м с ч а с т ь е , з р у б и я н а м н е т м е с т а в и г р е , в с е м у е с т ь м е р а , в с е м у с в о е в р е м я* a n. j.

22. Dativ „proživatele“ děje

Dalším typem konstrukce, v níž má dativ funkci blízkou subjektové, jsou spojení se 3.os. sing. neosobních sloves: *έξεστι, περιεστι, μένει, επαμμένει, δεῖ, πρέπει, προσήκει, οφείλεται, ὑπάρχει*, + infinitivem: Je to tedy zase konstrukce trojčlenná: $N_{dat} + V^1f_{impers} + V^2inf$.

Tyto útvary se vyznačují významy intenční modifikace, tj. možnosti, záhodnosti nebo vynucenosti, např. *οὐ σφιν κακῶν ὕψιστ' επαμμένει παθεῖν* Aisch; *περιεστι τοίνυν ημῖν ἀλλήλοις ἐρίζειν* Dem; ; *σ ο ἰ τ ο ῦ τ ὀ φ ε ἴ λ ε τ α ι παθεῖν* Sof; *τοῖς π ᾶ σ ι ν ἀ ν θ ρ ῶ π ο ι σ ι κατθανεῖν μένει* Eur; *β ρ ο τ ο ῖ ς ἀ πα σ ι κατθανεῖν ὀ φ ε ἴ λ ε τ α ι* Men *ὑ π ᾶ ρ χ ε ι η μ ῖ ν ἐ π ι κ ρ α τ ε ῖ ν* Thuk; *Λ α κ κ ε δ α ι μ ο γ ῖ ο ι ς ἔ ξ ε σ τ ι ν ὁ μ ῖ ν φίλους γενέσθαι* Thuk; *μακροῦ λόγου δεῖ [η μ ῖ ν] ταῦτ' ἐπεξελεῖν* Aisch ‚dlouho musíme mluvit‘; *οὐτε κλάειν οὐτ' οδύρεσθαι υμῖν πρέπει* Aisch; *ἀγαθοῖς υμῖν προσήκει εἶναι* Xen; *βελτίονι σοι προσήκει γενέσθαι ἐμοὶ πειθομένῳ* Plat;

V latině je spojení dativu s infinitivem omezeno na konstrukce s *licet*, *libet*, *praestat*, zčásti *i fas est*, neboť jiná slovesa s významy potřeby nebo vhodnosti, jako *opus est*, *oportet*, *decet*, *dedecet*, se pojí s akuzativem, kdežto význam nutnosti je vlastní gerundivu (sr. níže), např.: *Licet n e m i n i contra rem publicam ducere exercitum. N u l l i ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu exciperetur.* Caes; *Libitum est m i h i plura dicere.* Cic; *Multo m i h i praestat in eandem recidere fortuna quam...* Cic.

O ekvivalentech v ruštině sr. zde níže.

23. Dativ „původce“ děje

Blízký subjektovému dativu předcházejícího typu je v řečtině tzv. dativ původce děje (dativus auctoris). Stojí u slovesných adjektiv na *-τέος*, odpovídajících významem latinskému gerundivu, u pasivních participií a některých jiných pasivních tvarů: *Ποταμὸς ἡμῖν ἐστὶ διαβατέος; οὐ σφὶ περιοπτέη ἐστὶ ἡ Ἑλλάς ἄλλυμένη* Her; *ὠφέλητά σοι ἡ πόλις ἐστὶν Xen κἀν τοῦτο οἰκῶμεν, πάνθ' ἡμῖν πεποιήται Xen; τοῖς Λακεδαιμονίοις διέγνωστο λελύσθαι τὰς σπονδὰς* Thuk; (*αἱ Ἀθηναίων νῆες*) *τοῖς Κερκυραίοις οὐχ ἑωρῶντο* Thuk; *Φωκίων ὁ Ἀθηναῖος οὐδὲν ἴσχυσε ἰσχυρῶς εἰδέναι οὔτε γελῶν οὔτε δακρῶν ἐώραται* Z lit; *Πολλὰ καὶ παντοδαπαὶ θεραπείαι τῶν περὶ τὸ σῶμα νοσημάτων τοῖς ἰατροῖς ἐύρηνται* Z lit.

V latině je dativ původce nejvýraznější u gerundiv, vyjadřujících modální význam nutnosti nebo záhodnosti, jinak nejčastěji u pasivních participií perfektních: *O m n i b u s moriendum est. Virtus n o b i s est colenda. In omnibus rebus modus quidam n o b i s adhibendus est*; jinak zejména u pasivních participií perfektních. *Decretum est m i h i cras proficisci. Numquam homini satis cautum est*; ale také: *Cava bucina sumitur i l l i tortilis. O*

Bylo by sem možné zařadit ještě i výrazy s *Vf^{esse impers}*: *necesse est (necessarium est)*, zčásti *i fas est*: *H o m i n i necesse est mori. Nihil necesse est m i h i de me ipso dicere.* Cic *S e n a t o r i necessarium est rem publicam nosse.* Cic *Sit m i h i fas audita loqui...* V.

Ve staré ruštině jsou věty tohoto typu, obsahující spojení *N_{dat} + Vf 3sg esse + V²inf s* modálními významy doloženy v mimořádném rozsahu, především v textech listin (prézentní tvar slovesa *быти* se v nich vyskytuje nedůsledně). Přestože modální významy v tehdejší době nebyly zcela ostře diferencovány, je ve většině těchto konstrukcí vyhraněn význam nutnosti nebo neuskutečnitelnosti děje (sr. Borkovskij-Kuznecov 1965: 419). V prézentní platnosti je tento typ infinitivních vět široce zastoupen i v syntaktickém systému současné ruštiny, mimo prézens je dnes spíše jen okrajový. To, zda je prius podoba těchto vět s vyjádřeným, nebo nevyjádřeným prézentním tvarem slovesa *быти*, nemá pro naše téma zásadní význam. Existuje i řada případů s elipsou dativu, ten však jako výraz původce děje zpravidla vyplývá z celkového významu věty: *Той м и ся есть скончати. Прох Жит; А кто боудеть началъ, т о м о у платити ... коун. РП; А не буди е м у от Ба мира оузрети* Пис Влад Мон; *Будя въ миру к н я з ю . . . не ити ратью на Новгородъ* Дог гр Тв Мих; *Р о у с и н о у не вести Латинина ко желе-*

зоу горячемоу... а Латини ноу тако Роусина не вести. Смол гр 1229; Намъ ихъ не перебороти. ПВЛ 6488; Ни хитру, ни горазду... суда божиа не минути. СПИГ.; Аще боудеть търговати Смол яни ноу съ Немъциемъ... Смол гр 1230; Аще поехати будяше Объриноу, не дадыше въпрячи коня ни вола. ПВЛ; Тобе было, княже, сидети во Пскове на княжении, а наместники тобе Пскова не держати;... Псков 1.

Variantou tohoto typu jsou konstrukce obsahující dativ s infinitivem při neosobních slovesech *достойть*, *подобаетъ* (s modálním významem), *довлеетъ* (s významem dostatečnosti), *приключиться*, *случиться*, *пригодиться* (s významem náhodného děje):

Не *достойть* христ и а номъ за поганья давати. Псков 1 л 6496; Просфоуръ не *достойть* женамъ печи... Вопр Кир; Та ком оу бо подобаше быти на ч а л ь н и к о у Гр наз; Не *подобаетъ* въ бани мытися съ женами всемоу христ и я ноу. Ефр Крм Трул; Золодаръ же и Василко победивша, ста ста ту (рекуца): *довлеетъ* нам на межи сво еи стати; и не идоста никамо же. ПВЛ 6605; *Приключися* не ко ем у Но в г о р о д ц ю прити в Чюдъ. ПВЛ 6579; По изволению Божию слоучи ся и м ъ миновати мимо едино село манастирьское. Нест Жит Феод; Оже ся *пригодить* у службы любо по пу, ли д ъ я ко ну, забыти влити вина или воды. Прав Ил Новг Арх.

24. Analogickou funkci nepřímého subjektu jako ve výše uvedených větách má i dativ stojící v konstrukcích, jejichž predikát je vyjádřen sponou ve tvaru 3. os. sg. (která může zůstat v přítomnosti nevyjádřena) a predikativním adverbium, příp. adverbializovaným substantivem nebo podobným výrazem. Tedy: (Vf_{cop}

^{impers}) + N_{dat} + Adv_{praed}:

V řečtině se takové konstrukce vyskytují poměrně vzácně: *καλῶς μ ο ι ἔσται, ἀναγκαί η μ ι ἴ ν ἔχει* Her; *εὐκτὸν α ν θ ρ ῶ π ο ι σ ι δίκαιον εἶναι* Eur; *δυσδιάδετον ἦν α ὕ τ ω ῖ τὸ περὶ τοὺς δανειστάς* (bylo mu zle od věřitelů) Plut; častěji nalézáme konstrukce podobného významu obsahující neosobní slovesa (viz výše) nebo věty, v nichž je v predikátu namísto adverbia adjektivum připodobněné k dativu nepřímého subjektu: *ε ῖ μ ο ἰ βουλομένω ἔστί;* *ε ῖ μ ο ἰ δέ κεν ἀσμένω εἶη* Hom; *εἰ σ ο ι ἠδομένω ἔστί* Plat ap.

Ani v latině není tento typ příliš častý: *m i h i bene est; (n o b i s) bene erat pullo atque haedo* (pochutnávali jsme si) Pt. Napodobením řečtiny vznikala vazba typu *m i h i volenti est: si volentibus v o b i s erit*. Macr.

V staré ruštině jsou naproti tomu tyto konstrukce značně rozšířeny. Jde o tři typy těchto útvarů:

aa) První z nich obsahuje pouhé predikativní adverbium:

Борисъ посадникъ... помостиша (Торговице), и бысть всемъ лю д е м ъ добро. Псков 1 л 6816; *Оурядили такъ миръ, како было любо Роуси и всемоу Латинескому языкоу*. Смол гр 1229; *Отраднее будетъ Македонию и прочимъ людемъ тогда и болезнями и моромъ*. Псков 1 л 6877; *Тои же зимы бысть нужно* (= těžko) *христ и а номъ*: *какъ снежна была силно, такъ и бурна*.

Псков 1 л 6979. *Княже, то было т о б е достойно, оу кого купишь тому заплати...* Грам Риж; *Оу кого коупилъ не знаешь его, а л ю д е м ъ будетъ д о б р ы м ъ ведомо.* Псков судн гр;

bb) Druhý typ je obdobný, v některých větách však jsou adverbia s modálním významem a infinitiv: *Не лепо ли ны бяшетъ, братие, начяти старыми словесы трудных повестий о пълку Игореве, Игора Святъславича?* СПИГ; *Лепо бы на м ъ брате, надежю имети къ Боу...* Нест Жит Феод; *Бедно м и есть мълчати и глати.* Златоостр 12 в; *Немочьно м и быти въ Киеве.* Ип л 6688; *Паки ли с а м и м ъ не мочьно поити будетъ.* Ип л 6657; *Ба ч л в к о м ъ видети невозможьно.* Мин 1096; *Сам разумеи, м н е ли бы послати к тебе достойно, ци ли тебе ко мне.* Пис Влад Мон 1096.

cc) Třetí typ obsahuje adverbializované substantivum s modálním významem a infinitiv. Vnějšíkově se podobá typu se subjektivým dativem přivlastňovacím:

Подоба е м о у коньчьяго полоучити. Ефр крм Анк; *Нъ обаче не аггль есмь, нъ члкъ хоудъ, да ноужа м и есть мълчати о томъ.* Ил Новг поуч; *Ноужа бы с л а в н о м о у о ц ю на ш е м о у Ф е о д о с и ю распространити манастирь.* Нест Жит Феод; *Того дела т о б е вскоре не лзе же управити.* Псков 1 л 6977; *Ни сена людямъ бяше льзе добыти.* Новг 1 л 6736; *Не леть т и есть жены брата своего имети.* Златоостр; *Не леть ны есть друг другу прихватити стиховъ и пеню мятежъ творити не малъ.* Феод печ;

Си же глаголати м и не лень. Златоостр; *Аще несть времене снити м и на зем и спасти миръ...* Илар Зак Благ.

S výjimkou konstrukcí s dativem přivlastňovacím, v nichž byl brzy nahrazen předložkovým pádem (nejčastěji $y + N_{\text{gen}}$, ale i $на, в, при + N_{\text{lok}}$, $за + N_{\text{instr}}$) je ruský dativ, zejména ve spojení s Inf, běžným vyjadřovacím prostředkem v současné ruštině, přispívajícím spolu se subjektivým genitivem a instrumentálem k vytváření tzv. asymetrického půdorysu ruské větné struktury. Naproti tomu v češtině byly analogické konstrukce typu *mněť jest s tohoto světa sníti, mnoho by nám bylo jiného mluvit*, ale i *nelze mu mlčet* apod. vystředány typy s modálními slovesy *muset, mít* a jejich zbytky přežívají jako prostředek vyjádření možnosti (*je slyšet křik, bylo vidět Sněžku*) apod. (sr. Šlosar 2002: 104).

Dativ volný

Od všech předcházejících variant dativu se liší dativ volný, který je autonomní, není závislý na lexikální ani na gramatické povaze slovesného predikátoru a sémanticky se vztahuje k obsahu celé výpovědi.

25. Typickým představitelem tohoto druhu dativu je dativ commodi/incommodi, označující osobu, v jejíž prospěch či naopak k jejíž škodě se děj odehrává, je zamýšlen, nebo která má nějaký podobný zájem na ději. Tento dativ se vyskytuje ve všech třech jazycích, např.

οὐ τῷ πατρὶ καὶ τῇ μητρὶ μόνον γεγενήμεθα, ἀλλὰ καὶ τῇ πα-
 τρὶδι Dem; ἐκέλευε στεφανοῦσθαι πάντας τῷ θεῷ (na počest bohu);
 ἱερὸν χορὸν ἴστατε Νύμφαις Arf; ἡ στρατιά σίτον οὐκ εἶχεν αὐτῷ
 Thuk; ὁ Φιλλίδας τά τε ἄλλα ἐπιμελεῖτο τοῖς πολέμαρχοις Xen; ἐγὼ
 σιωπῶ τῷ δε; (mám mlčet kvůli tomuto člověku?) Arf; τίς ἐστι Ἑλλήνων
 ἐνεργέτης, τῷ ἐγὼ (Dareios) προσαιδεύμαι; Her; θεοῖς λάφυρα ταῦτα ...
 ἐπασσάλευσαν Aisch; ἐπεὶ ζυνελέγη αὐτῷ τὸ στράτευμα Thuk;

Non s c h o l a e , s e d v i t a e d i s c i m u s . S e n N o n s o l u m n o b i s d i v i t e s
esse volumus, s e d l i b e r i s , ... m a x i m e q u e r e i p u b l i c a e . C i c ; I s t u m ,
s o r o r , l a b o r e m d e m i n u a m t i b i . C i c ; N o n s u m u n i a n g u l o n a t u s , p a -
t r i a m e a t o t u s e s t h i c m u n d u s . S e n ; N o b i s f a t i f e r o M a v o r s a c c i n g i t u r e n s e ; ...
N o b i s f l e x i b i l e s c u r v a n t u r A p o l l i n i s a r c u s . O ; P r i m o c o n v e n t u ... p l a c u e r a t
d i v i d i t h e s a u r o s f i n e s q u e i m p e r i i s i n g u l i s c o n s t i t u i . S a l ; ... a d v o s c o n f u g i ,
p a t r e s c o n s c r i p t i , q u i b u s ... c o g o r p r i u s o n e r i q u a m u s u i e s s e . S a l ; . h o c
regnum dea g e n t i b u s e s s e i a m t u m t e n d i t q u e f o v e t q u e . V ;

И оттоле нача работати Руская земля Т а т а р о м ъ . Н о в г 4 6 7 6 4 ;
Мнози, небрегше правды смотрети, и м е н и ю р а б о т а ю т ъ . П с к о в 1
6 9 7 9 ; Ж ъ д у т ь л и е м о у , а с в о я и м ъ в о л я (= čekají-li mu s placením). Р П В М ;
В и ж д ь , с л ы ш а т е л ю , я к о т е р п и т ь и м ъ Б о г ъ , я к о и б е с о м ъ д о с у д н а г о
д н я . А в в К н Б е с ; М е с т а н а к о р а б л и (с у т ь) в о л ь н а я к а к о Н е м е ч и ч ю ,
т а к о и С м о л я н и н о у . С м о л г р п 1 2 3 0 ; Б о г у ц а р е м е г о н е е м у с д е -
л а л и в п о л ь з у . Т р е д ; к а к о м о г у о б ы ч ь н и к ъ б ы т и с л а в ы о н о я , я ж е у г о т о в а н а
е с т ь п р а в ь д н и к о м ъ . Ж и т Ф е о д П р е п .

26. Blízké konstrukcím s dativem commodi/incommodi jsou výpovědi ob-
 sahuující tzv. dativ sympatetický, což je pád v podstatě synonymní s genitivem
 přivlastňovacím. Jde tedy rovněž o pád významem přivlastňovací, ale proti
 objektivně popisnému genitivu dativ více zdůrazňuje, že osoba (zř. věc) tímto pá-
 dem označovaná má subjektivní účast, popř. zájem, na ději, citový vztah k němu,
 popřípadě prospěch/neprospěch z něho. V tomto dativu stávají velmi často osobní
 zájmena: *πρώτη μὲν γὰρ αὐτῷ μετέλλαξε τὸν βίον η... μήτηρ (= τὸν βίον αὐτοῦ)*
 Polyb; *κυκλήθησαν δέ οἱ ἵπποι (= ἵπποι αὐτοῦ)* Hom; *μένος δέ οἱ ἐν φρεσὶ θῆκε*
 Hom; *έντεα δέ σφι ... χθονὶ κέκλιτο* Hom; *ἐπὶ τῆς ἀμάξης δέ σφι ὠχέετο η*
μήτηρ Her; *ἐν ταύτῃ τῇ διώξει τοῖς βαρβάροις τῶν τε πεζῶν ἀπέθανον*
πολλοί Xen; *νῦξ ἔχει (= κατέχει) βλέφαρα παιδὶ σῶ* Eur; *τρίτον ἔτος τῷ*
πολέμῳ ἐτελεύτα Thuk; *(μηνις) αὐτοῦς (= ἥρωας) δὲ ἑλώρια τεῦχε κ ὕ -*
ν ε σ σ ι ν Hom.

Nam m i h i a n t e o c u l o s d i e s n o c t e s q u e v e r s a r i s . C i c ; P u e r p a e d a g o g o
tabula dirrumpit caput. Pt; ... (palla), quam hodie u x o r i a b s t u l i . T e r ; A n t i -
clea... U l i x i p e d e s a b l u e n s . C i c ; N u n c , q u o n i a m m i h i n a t u r a f i n e m v i t a e
facit, ... obtestor te... Sal; s e s e C a e s a r i . a d p e d e s p r o i e c e r u n t . C a e s .

И в се время родися Я р о с л а в у с ы н ъ , н а р е к о ш а и м я е м у В я ч е с л а в ъ .
Лавр; Н е к о е м у ж е у м р е ж е н а з л а , о н ъ ж е п о с м е р т и е я н а ч а л ъ д е т и
п р о д а в а т и . С л Д а н З а т ; ... в е с т ь б о п р и и д е к ъ н е м у (= Борису): «отець т и
у м е р л ъ » . Н и к о н ; Т о л ь с т р а ш н у б у р ю и м н а п а л у б у в о з д в и г л а . Л о м ; А л е к -

сандра и дружиною его казни: о н о м о у носа оуреаши, и и н о м о у очи выимаши. Новг 1; *Слышавъ же се, Половчинъ, ..., подреза е м у лысты, да не убежить, ...* Пат Печ; *Брат т и, гне, приехалъ Кондратъ.* Ип л 6795.

Původcem termínu d. sympatetický je W. Havers *Untersuchungen zur Kasussyntax der idg. Sprachen*, 1911 (sr. rec. O. Hujera v LF 40, 1913, 45-49), který sleduje výskyt tohoto pádu od Homéra až po koiné. Podle Schwyzera (1988, 147) má v řečtině tento dativ v historickém vývoji vcelku klesající tendenci ve prospěch genitivu přivlastňovacího, který nakonec převládl v koiné i v novořečtině. Zdrojem dativu sympatetického byly podle Sch. snad právě tvary osobních zájmen *μοι, τοι (σοι)*, které měly ještě v nejstarší řečtině i význam genitivní (sr. též Večerka 1993, 198).

Witkowski soudí (1936, 286), že není vždy lehké diferencovat dativ *commodi/incommodi* a dativ sympatetický. Jistý rozdíl mezi nimi však podle našeho názoru tkví právě ve výrazné synonymitě dativu sympatetického s přivlastňovacím genitivem; sr. výše uvedený příklad *matka m u změnila život // matka změnila j e h o život* (= dativ sympatetický), kdežto k dativu *commodi* buď žádný synonymní genitiv není (*jsme zrození s o b ě, v l a s t i /pro sebe, pro vlast*), nebo je synonymita s genitivem sporná: *shromáždil m u vojsko*, tj. nové vojsko (= dativ *commodi*); jiné by bylo *shromáždil m u vojsko*, tj. j e h o existující současné vojsko např. v boji rozptýlené (= dativ sympatetický).

Novotný (1955, 104) pochybuje o povaze sympatetického dativu v latině jako skutečného dativu přivlastňovacího, protože např. ve větě (a) *rozbil mu hlavu* je tento dativ podle něho (významem) totožný s dativem ve větě (b) *co mu udělal?*, kde o žádný přivlastňovací význam nejde. Nevidí proto také tautologii ve větě *tibi ego ... oculus excutiam tuom* (Plaut), kde je posesivum navíc vedle dativu. (Připouští však, že pravý latinský dativ posesivní má zde původ: věta *animus mihi fortis est* může z významu *duch mi je statečný* přejít do významu *mám ducha statečného*.)

Ztotožnění obou dativů však odporuje Novotného charakteristice dativu sympatetického (čili d. zásahu) na předcházející straně (103), že totiž je to «dativ osoby..., kterou citelně zasahuje slovesný děj, i když sama ve svém celku není jeho přímým předmětem». Tomuto výměru totiž plně odpovídají jen příklady typu *puer paedagogo tabula dirrumpit caput* (Pt); *nunc tibi amplectimur genua* (Rud), ale nikoli současně uvedené *quid huic homini faciam? Quid tibi faciam, qui illos libros devorasti?* (Cic), v nichž je osoba přímým předmětem ve svém celku. Je možné tedy podle našeho názoru oba typy dativu přece jen rozlišit: v případě *quid tibi faciam?* jde o dativ *incommodi*, kdežto u *nunc tibi amplectimur genua* jde o dativ sympatetický. Ve větě *tibi ego ... oculus excutiam tuom* (Pt) lze pak vidět navrstvení dativu sympatetického na vyjádření s přivlastňovacím zájmenem. Na druhé straně však je třeba konstatovat, že distance mezi oběma typy dativu je vskutku minuciózní.

27. Dativ *commodi/incommodi* je převážně personický. Ale příznivé nebo nepříznivé jednání může být zaměřeno i na objekt věcný. Jde pak o dativ účelový (d. *finalis*) nebo účinkový (d. *effectivus*). Diferenciaci těchto typů podává Novotný

(1955, 103). O účel jde jen tehdy, je-li v dativu obsažena představa nějakého děje. N. vidí tedy v konstrukcích *erit illi illa res honori, auxilio venire, locum capere castris ponendis* dativ účelový, ve výrazech *res est mihi ornamento, impedimento* dativ účinkový. Konstatuje však, že se tyto dativy namnoze stýkají a u některých sloves se může dativem vyjadřovat účel i účinek.

V řečtině se k vyjádření účelu neužívá dativu (sr. Novotný 1924. 83), ale infinitivu, sr. *χέρνιβα δ' ἀμφιπόλος προχόω ἐπέξευε νίψασθαι*. Hom; (o žezle) *αὐτὰρ ὁ αὐτε Θυέστ' Ἀγαμέμνονι λείπε φορῆναι*. Tamt.

V latině je naopak účelový, resp. účinkový dativ dosti častý: *receptui canere; praesidio relinquere; Dies colloquio dictus est ex eo die quintus* Caes; *auxilio vocare deos* V; *Vulgatior fama est ludibrii fratris Remum novos transiluisse muros* Liv; *Musis amicus, tristitiam et metus tradam protervis in mare Creticum portare ventis*. H; (*sapiens*) *hoc scit se esse oneri ferendo*;

Dosti hojně je účelový dativ zastoupen i v textech staroruských: *А друкія рабoтe Пpедaстъ мужемъ своимъ*. Лавр л; *Хоцю тя пояти собе же не*. Лавр л; *Новгородци же послашася на Киевъ ко Всеволоду Олговичю по брата его Святослава, заходивше рoтe* (= дать присягу) Воскр; *И полете соколомъ подъ мъглами, избивая уси и лебеду за втpок у и обеду и ужине*. СПИГ; *Ольгово хороброе гнездо... не было оно о биде порождено, ни соколу, ни кречету, ни тебе, чръный ворон, поганый Половчине!* СПИГ;

28. K dativu *commodi/incommodi* patří svým původem i hovorový obrat, kterým chce mluvčí zdůraznit svou účast na obsahu děje nebo vzbudit účast adresáta, totiž dativ sdílnosti (*dativus ethicus*). Název pochází od Buttmana. (Witkowski 1936, 288). Dativ sdílnosti se vyskytuje v různých jazycích, převážně v 1. nebo 2. osobě. Na rozdíl od předcházejících typů dativu je ve výpovědi zcela fakultativní, např.:

ὦ μητηρ, ὡς καλός μοι ὁ πάππος (=εστιν) Her; *καί μοι, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, μὴ θορυβήσητε* Plat; *μηδέ μοι ὄντος θῆνε διὰ προμάχων* Hom; *ὄδ' ἔσθ' ὁ κλεινός σοι Φιλοκτῆτης*, ζένε Sof; *ἄρξομαι δέ σοι ἀπὸ τῶν μικροτάτων παραδειγμάτων* Xen; *τοῦ ζένου ἠμῖν ἠδέως ἄν πυνθανοίμην* Plat; *ἀκοῦσαι πάνν ἄξιον, οἴω ὅτι μῖν τῶν πολιτῶν μεираκίω εντετύχηκα* Plat;

Dativ *τοι* poklesl v částici: *ἡμεῖς τοι πατέρων μέγ' ἀμείνονες εὐχόμεθ' εἶναι* Hom;

V latině: *Quid mihi Celsus agit?* H; *At tibi repente venit ad me Caninius. Ecce tibi et Bruti et tuae litterae*. Cic; *...post mihi non simili poena commissa luetis*. V; *Tu mihi seu magni superas iam saxa Timavi*. V; *hic tibi Cato rostra advolat* Cic; *Semiputata tibi frondosa vitis in ulmo est* V.

Šachmatov zahrnuje dativ etický do širší kategorie дательный заинтересованного лица (sr. Zajíčková 1972, 62). Výskyt dativu etického ve staré ruštině není zcela jednoznačný. Tvar *ми* jako dativ 1. osoby nelze zcela spolehlivě identifikovat, sr. stsl. *Ельма же другъ ми приде съ поути къ мне*

и не имамъ чесо положити предъ нимъ Остр. Častější tvar 2. osoby *tu* je homonymní s *tu/tъ* charakterizovaným jako ukazovací a zdůrazňovací částice a z dokladů skutečný význam jasně nevyplývá, sr.: *Седлай, брате, бръзьи комони, а моти т и готови* СПИГ; *А Святополкъ седить т и Києве*. Лавр. Za dativ etický považuje *tu* Lomtev (1956, 254); ale v Lichačovově převodu Slova (M., Детгиз, 1955) do současné ruštiny se *tu* traktuje jako částice: *а моти-то готовы*. Sr. ještě: *Олегъ же ...оукори кудесника, река: то т ь не право молвятъ волъсви, но все то лъжа есть*; ПВЛ 6420 г. Výraznější jsou případy dativu zvrátneho zájmena: *Нача с о б е доумати, абы кде за Берестьем поставити городъ*. Ип л 6784; *Как с о б е хотятъ, так и живутъ, коли им спасение души своя не надобеть*. Посл Ив Вас.

29. Dativ v užším smyslu slova zřetelový (dativus iudicantis) vymezuje osobu, z jejíhož hlediska platí děj. Tento dativ bývá v řečtině i latině často vyjádřen participiem (v ř. někdy s omezujícím $\omega\varsigma$).

a) Dativ obecně označuje osobu, která je buď původcem nějakého omezujícího hodnocení (*pro mne*) či tvrzení (*podle mne*), nebo je sama objektem takového omezení (*na/pro mne*):

$\alpha\upsilon\theta\rho\omega\pi\omicron\iota\sigma\iota\ \epsilon\pi\iota\chi\theta\omicron\nu\iota\omicron\iota\sigma\iota\nu\ \alpha\omicron\iota\delta\omicron\iota\ \tau\mu\eta\varsigma\ \epsilon\mu\mu\rho\omicron\iota\ \epsilon\iota\sigma\iota$ Hom (pro pozemšťany); $\acute{\alpha}\tau\omicron\pi\omicron\varsigma\ \gamma\acute{\iota}\gamma\omicron\nu\iota\tau\ \acute{\alpha}\nu\ \acute{\omega}\varsigma\ \gamma\epsilon\ \epsilon\acute{\zeta}\alpha\iota\phi\eta\nu\eta\varsigma\ \alpha\ \kappa\omicron\upsilon\sigma\alpha\nu\tau\iota\ \Delta\iota\omicron\nu\acute{\nu}\sigma\omicron\nu\ \pi\rho\epsilon\sigma\beta\upsilon\tau\omega\tilde{\nu}\ \chi\omicron\rho\omicron\varsigma$ Plat (pro náhodně naslouchajícího); $\tau\tilde{\omega}\ \pi\lambda\acute{\eta}\theta\epsilon\iota\ \tau\omega\tilde{\nu}\ \Pi\lambda\alpha\tau\alpha\iota\omega\tilde{\nu}\ \omicron\upsilon\ \beta\omicron\upsilon\lambda\omicron\mu\acute{\epsilon}\nu\omega\ \eta\nu\ \tau\omega\tilde{\nu}\ \text{Αθηναίων}\ \alpha\phi\acute{\iota}\sigma\tau\alpha\sigma\theta\alpha\iota$ (pro většinu A-ů odmítající) Thuk; $\text{Κρέων γὰρ ἦν ζήλωτος ὥς ἐμοί ποτε}$ Sof (podle mne); $\acute{\alpha}\rho\ \tilde{\omega}\ \mu\iota\nu\ \omicron\upsilon\tau\omicron\varsigma\ \tau\alpha\upsilon\tau\ \acute{\epsilon}\delta\rho\alpha\sigma\epsilon\nu\ \acute{\epsilon}\nu\delta\iota\kappa\alpha$ Sof (podle nás); $\epsilon\ \mu\omicron\iota\ \gamma\grave{\alpha}\rho\ \pi\lambda\acute{\epsilon}\iota\sigma\tau\eta\nu\ \zeta\eta\mu\acute{\iota}\alpha\nu\ \acute{\omicron}\phi\lambda\iota\sigma\kappa\acute{\alpha}\nu\epsilon\iota$ Eur (podle mne); $\mu\alpha\kappa\rho\acute{\alpha}\nu\ \gamma\acute{\alpha}\rho\ \acute{\omega}\varsigma\ \gamma\acute{\epsilon}\rho\omicron\nu\tau\iota\ \pi\rho\upsilon\sigma\tau\acute{\alpha}\lambda\eta\varsigma\ \acute{\omicron}\delta\omicron\nu$ Sof (na starce); $\tau\tilde{\omega}\ \kappa\alpha\lambda\tilde{\omega}\varsigma\ \pi\rho\acute{\alpha}\tau\tau\omicron\nu\tau\iota\ \pi\acute{\alpha}\sigma\alpha\ \gamma\eta\ \pi\alpha\tau\rho\acute{\iota}\varsigma$ (pro toho, komu se dobře vede)..

Haec t r a c t a n t i\ animo et noctes et dies c o g i t a n t i\ exstitit illa a deo Delphis praecepta cognitio. Cic; *Magna eius diei fama est etiam vero s t a n t i\ (i pro toho, kdo trvá při pravdě) Liv; In universum a e s t i m a n t i\ apud Germanos plus penes peditem roboris est (podle celkového soudu). T; Suum c u i q u e\ pulchrum est.*

Светлое и тресветлое слънце! В с е м ь\ тепло и красно еси. СПИГ; *И м ь\ же в с е м ь\ тяжкъ быти възвещая недоугъ, и не оубежень въсема.* Жит Фед Ст л; *Кто в ы\ добр, того любите.* Новг 1; *Богъ бо мира не а н г е л о м ь\ любить, но...показуетъ милость свою на мире.* Псков 1 л 6780 г;

b) Omezení může vyplývat také ze vztahu osoby k údaji o zeměpisné poloze nebo o časovém orientačním bodu. V staré ruštině je tento typ ojedinělý:

$\text{Ἐπίδαμνος ἐστὶ πόλις ἐν δεξιᾷ ἔσπ λ έ ο ν τ ι\ τὸν Ἰόνιον κόλπον}$ (pro vplouvajícího) Thuk; $\eta\ \acute{\omicron}\delta\ \acute{\omicron}\varsigma\ \delta\iota\alpha\ \beta\acute{\alpha}\nu\tau\iota\ \tau\omicron\nu\ \pi\omicron\tau\alpha\mu\acute{\omicron}\nu\ \pi\rho\acute{\omicron}\varsigma\ \acute{\epsilon}\sigma\pi\acute{\epsilon}\rho\alpha\nu\ \dots\ \phi\acute{\epsilon}\rho\epsilon\iota\ \chi\epsilon\nu\ \tau\acute{\alpha}\ \acute{\epsilon}\theta\eta\nu\eta,\ \acute{\omicron}\sigma\alpha\ \Sigma\upsilon\rho\acute{\iota}\alpha\nu\ \epsilon\ \kappa\ \beta\acute{\alpha}\nu\tau\iota\ \omicron\iota\kappa\epsilon\iota\ \mu\acute{\epsilon}\chi\rho\iota\ \epsilon\rho\upsilon\theta\rho\alpha\varsigma\ \theta\alpha\lambda\acute{\alpha}\tau\tau\eta\varsigma\ \chi\epsilon\nu,\ \eta\nu\ \delta\ \eta\mu\alpha\rho\ \acute{\eta}\delta\eta\ \delta\epsilon\upsilon\tau\epsilon\rho\omicron\nu\ \pi\lambda\acute{\epsilon}\omicron\nu\tau\acute{\iota}\ \mu\omicron\iota$ Sof $\eta\ \mu\acute{\iota}\nu\ \delta\ \acute{\epsilon}\iota\nu\alpha\tau\acute{\omicron}\varsigma\ \epsilon\sigma\tau\iota\text{---}\acute{\epsilon}\nu\iota\alpha\upsilon\tau\acute{\omicron}\varsigma\ \acute{\epsilon}\nu\theta\acute{\alpha}\delta\epsilon\ \mu\iota\ \mu\upsilon\ \acute{\omicron}\tau\epsilon\ \sigma\sigma\iota$ Hom.

Gomphi primum oppidum Thessaliae est v e n i e n t i b u s ab Epiro. Caes; Turres procul i n t u e n t i b u s pares erant. Liv; Ille locus nunc saeptus d e s c e n d e n t i b u s inter duos lucos est. Tamt;

И ту есть на левой руке, у пути тамо и дучю (?), церкви святого Стефана первоученника;... Пат Печ.

30. Při celkovém konfrontačním pohledu na zatížení adverbálního dativu v popisovaných jazycích zjišťujeme téměř úplnou shodu ve sféře konstrukcí s dativem *communicandi* (20). Podobnou situaci lze pochopitelně pozorovat, i pokud jde o frekvenci dativu *dandi* (18). Jiné oblasti využití závislého dativu vykazují v některém z jazyků odchylky; ty se však většinou týkají hlavně rozdílů ve frekvenci bezpředložkového dativu (s případnou jeho postupnou záměnou pádem předložkovým), méně často zásadního rozdílu v uplatnění dativu. Tak např. dativ *adimendi* (19) ruština velmi brzy opouští ve prospěch předložkové konstrukce *y + genitiv*. Podobně se takto nahrazuje i dativ posesivní (21). Obojí případy přesahují v ruštině výrazně do současnosti. Naproti tomu dativ subjektivý ve spojení s infinitivem (22, 23) převažuje v staré ruštině frekvenčně i užitím v různých typech konstrukcí nad řečtinou i latinou. V konstrukcích vyjadřujících navázání/rušení kontaktu (10) je ruský bezpředložkový dativ proti stavu v řečtině i latině příznačný pro význam *decesivní*, kdežto při významu *akcesivním* je omezen fakticky jen na *propria* (11). Ve vyjadřování vztahů přízně (13) a nepřízně (14) se všechny jazyky v podstatě shodují. Podobně je tomu i u vztahů *podřazenosti* (16) a *nadřazenosti* (15) (zde však v latině dativu konkuruje *akuzativ*) a také při vyjadřování zdroje pozitivních emocí (zde pak v latině dominuje *ablativ*) (12). Pro vyjadřování zdroje emocí negativních (12) je naproti tomu pro všechny tři jazyky charakteristická absence dativu. Konstrukce vyjadřující intelektuální činnost (17) obsahují dativ zejména v staré ruštině i tam, kde se ho současná ruština zřekla; méně charakteristické jsou tyto útvary pro latinu a netypický je dativ v řečtině. V oblasti volného dativu nalézáme řadu analogických konstrukcí s různou frekvenční charakteristikou, zejména obsahujících dativ *commodi/incommodi* (25), *sympatetický* (26) a *účelový*, resp. *účinkový* (27), který chybí v řečtině. Nepříliš výrazné jsou v staré ruštině případy dativu *etického* (28) a jeden z typů dativu *zřetelového* (29).

POZNÁMKY

1 Je-li výstavba věty kolem verbální fráze záležitost jedné roviny a způsob a okolnosti průběhu i platnosti vyslovovaného záležitost roviny druhé (sem patří i adverbální *akuzativ*, *instrumentál* a časový *genitiv*), pak je D záležitostí třetí roviny, třetího rozměru. Hodiny mi jdou pomalu. = 1. Mé hodiny jdou pomalu. 2. Zdá se mi, z mého hlediska jdou hodiny pomalu. (Poldauf 1962: 335).

2 Man teilt die Kasus der idg. Sprachen ihrer ursprünglichen Natur nach ein in l o k a l e , d. h. solche, die irgend ein räumliches Verhältnis zur Vorstellung bringen, und g r a m m a t i s c h e . d. h. solche, die eine rein grammatische Beziehung des Nomens zu einem anderen Satzteil aus-

drücken. Ueber Zugehörigkeit des Dativs aber zur einen oder zur andern Gruppe ist gestritten worden. (Brugmann 1900: 374).

3 Le datif est sans doute un des cas latins les plus maltraités par les grammairiens. Tantôt on ne lui reconnaît qu'un signifié sémantique: il sera *πρώσις δοτική* des Grecs, le *casus dandi* de Varron, le *dativus* de Quintilien et de Priscien, pour la raison que l'on dit: *do homini illam rem* (Priscien, GLK II 185: 23). Les grands manuels modernes en restent à peu près au même point: ainsi, pour Ernout et Thomas les trois «fonctions» du D sont d'exprimer l'«attribution», l'intérêt ou «la finalité». Parfois on se souvient que les cas jouent un rôle syntactique; mais alors, où le mettre? Dans quelle opposition pertinente le situer? C'est si difficile que Kuryłowicz, par exemple, préfère le passer à peu près sous silence (cf. Benveniste, *PLG* I, 197, «ce cas marginal, le D») (Serbat 1996: 435).

4 Dativ v pozici jediného objektového doplnění je nepochybně spjat svými významy a funkcemi s funkcí dativu v postavení druhého objektového doplnění, které představuje aktant, vzhledem k němuž platí efekt děje vyjádřeného predikátem (Běličová 1982: 67, 53).

5 Touto nejširší definicí zahrneme všechny druhy dativu – předmětový, volný neboli adverbialní (který je lecky těžko od předchozího odlišit) a posesivní, dále afektivní a konečně „subjektový“ (v typech *je mi zima*) – ale zároveň vidíme, že dativ je pád daleko více sémantický než syntaktický (gramatický), třebaže jeho syntaktické funkce nejsou tak nezávislé na sémantických, jako tomu bylo u partitivu. (Kopečný 1962: 53):

6 Genitív, datív a inštrumentál naznačujú obmedzenie účasti na danom jave. ... Datív vyjadruje, že dej sa dostáva k danému predmetu až vtedy, keď sa predtým účastnil na inom vyslovenom alebo nevyslovenom objekte (*podal mu ruku, prihovril sa jej, spievajú celému svetu, veril priateľ'om*) (Miko 1962, 91):

Poznámka: Z typografických důvodů nahrazujeme v dokladech ze staré ruštiny některé znaky cyrilice literami, které jsou k dispozici v současné ruské abuce, neboť pro účely naší syntaktické analýzy nejsou plně autentické tvary liter relevantní. Tak píšeme *e* za *jať* i za prejotované *e*; *я*, *ю* za *jusy* i za *prejotované a*; *ф* za *thétu (fitu)*; *u* za *i* a za *ižici (řecké y)*; *o* za *omega*. Jinak usilujeme o zachování původního pravopisu jednotlivých dokladů v předloze (*jery, oy, velká písmena, titly* ap.).

V dokladech z řečtiny je z výše uvedených důvodů spiritus asper vyjádřen kroužkem před příslušnou samohláskou, např. *°a, °η, °v, °i*, popř. před druhou samohláskou dvojhlásky: *a' i, e' v*, v kombinaci s přízvukem: *°i, o' v, a' i, ó ap.*

ZKRATKY

Aisch – Aischylos, Arf – Aristofanes, Arst – Aristoteles, Caes – Caesar, Cat – Catullus, Cic – Cicero, Dem – Demosthenes, Eur – Euripides, H – Horatius, Her – Herodotos, Hes – Hesiodos, Hom – Homér, Isokr – Isokrates, L/Liv – Livius, Luk – Lukianos, Lyk – Lykurgos, Lys – Lysias, Macr – Macrobius, Men – Menandros, Mikl – Miklošič F., N – Nepos, NT – Nový zákon, Náp – Nápis, O – Ovidius, Pind – Pindaros, Plat – Platon, Plut – Plutarchos, Pn – Plinius Mladší, Polyb – Polybios, Pt – Plautus, Sal – Sallustius, Sen – Seneca, Schw – Schwyzer E., Sof – Sofokles, T – Tacitus, Tb – Tibullus, Ter – Terentius, V – Vergilius, Xen – Xenofon, Z lit – Z literatury

Авв Кн Бес – Книга Бесед протопопа Аввакума; Авв Кн Толк – Книга Толкований протопопа Аввакума; Ак сп – Академический список; Афан Никит – Хождение за три моря Афанасия Никитина; Быт 14 – Книга Бытия по рукописи 14 в.; Вопр Кир – Выпрашение Кюриково (до 1136 г.); Воскр – Летопись по Воскресенскому списку; Георг Ам – Временник Георгия Амартола (14-15 вв.); Гр Наз – Творения Григория Назианзина по списку 15 в.; Грам Бенк – Грамота Бенка, старосты галицкого (1398 г.); Грам Риж – Грамота рижан к витебскому князю Михаилу (ок. 1300); Грам Феогн – Грамота митр. Феогноста (1353 г.); Гриб – Грибодов А. С.; Даль – Даль, В. И. Толковый словарь живого великорусского языка; Дог Иг 945 – Договор кн. Игоря с греками; Дог гр 1340 – Договорная грамота кн. Семена Ивановича с братьями; Дог гр Новг 1307 – Договорные грамоты тверского кн. Михаила с Новгородом;

Дог гр Новг Мих - Договорная грамота Новгорода с кн. Михаилом Тверским 1316; Дог гр Тв Мих – Договорные грамоты тверского князя Михаила с Новгородом 1301-1302; Дух и дог грам – Духовные и договорные грамоты князей великих и удельных; Ефр Крм – Кормчая книга Ефремовская (около 1100); Ефр Крм Анк – Правила Анкирского собора; Ефр Крм Трул – Правила Трульского собора; Жал гр 1388 – Жаловальная грамота Александра Витовта литовским евреям; Жал гр кн Твер – Жаловальная грамота твер. кн. Михаила Борисовича 1437-1461; Жит Вас – Житие Василия, епископа амасийского; Жит Ниф -Житие Нифонта (13 в.); Жит Стеф Перм – Житие св. Стефана, епископа земли Пермской (после 1396г.); Жит Феод Ст – Житие Феодора, игумена студийского (13 в.); Закладн 1349 – Закладная двинского владельца Власия мон. св. Николая; Златостр – Златоструй, собрание сочинений Иоанна Златоуст. (12-15 в.); Иак Бор Гл – Сказание страстотерпцу Бориса и Глеба (14 в.); Изб 1073 – Изборник Святослав; Ил Новг поуч – Поучение Илии, арх. Новгородского (12 в.); Илар Зак Благ – Слово о законе и благодати митрополита Иллариона; Ио екз Бог – Богословие св. Иоанна Дамаскина (до 1200 г.); Ип / Ип л – Летопись по Ипатьевскому списку; Ист Каз цар – История о Казанском царстве; Кант – Кантемир А. Д.; Кипр Пск – Грамота митр. Киприана псковскому духовенству (1395 г.); Кир Тур – Творения Кирилла, еп. туровского. Конст Болг поуч – Сборник поучений, извлеченных Константином, пресв. Болгарским, из Иоанна Златоустого; Лавр / Лавр л – Летопись по Лаврентьевскому списку; Лом – Ломоносов М. В.; Мин 1096 – Службная минея 1096 г.; Мин праздн 12 – Праздничная службная минея 12 в.; Мир грам Новг – Мирная грамота новгородцев с немцами 1199 г.; Муч Георг – Мучение св. Георгия из Минеи четию 16 в.; Муч Фекл – Мучение св. Феклы из сп. Макарьевской Минеи четию; Нест Бор Гл – Чтение о житии и о погублении Бориса и Глеба; Нест Жит Феод – Житие отца Феодосия, написанное Нестором до 1093 г.; Никиф Влад Мон – Послание митр. Никифора к вел. кн. Владимиру Мономаху; Никон л – Русская летопись по Никонову списку; Никон Панд – Пандекты Никона Черногорца (1296 г.); Новг 1 – Новгородская летопись по Синодальному списку; Новг 4 – Четвертая Новгородская летопись Новг Крм 1280 – Новгородские Кормчие книги; Остромирово евангелие (1056-1057 г.); Паис сб – Паисиевский сборник (конец 14 в. или начало 15 в.); Пам ист Вел Новг – Памятник истории Великого Новгорода; Панд Ант 11 – Пандект Антиоха по сп. 11 в.; Пат Печ – Патерик Печерский; ПВЛ – Повесть временных лет; Переясл л – Летописец Переяслявля Суздальского; Пис Влад Мон 1096 – Грамота вел. кн. Владимира Мономаха к Олегу Святославичу; Посл Ив Вас – Послание царя Ивана Васильевича игумену Кирилло-Белозерского монастыря; Похв Онуфр – Слово похвальное преп. Онуфрию Великому; Прав гр Сим мон – Правая грамота по спорному делу между Симоновым мон. и крестьянами Пехорской волости (1462-1464); Прав Ил Новг Арх – Церковные правила Илии, арх. новгородского; Прох(ор) Жит – Прохорово сказание о житии и деяниях Иоанна Богослова; Пс – Псалмы Давидовы; Псков 1, 2...- Псковская первая, вторая... летопись; Псков судн гр – Псковская судная грамота (1397-1467); Рад Пут – Радищев, А. Н. Путешествие из Петербурга в Москву; Радз – Радзивилловский список Повести временных лет (15 в.); Разъезж 1554 – Разъезжая грамота; РП – Русская правда по сп. Моск. синодальной библиот. 1280-х гг.; РПВМ – Русская правда (ок 1114 г.); Ряз Крм – Кормчая книга Рязанская (1284 г.) Сав – Саввина книга; Сб 1076 – Сборник Святослава 1076 г.; Сказ Бор Гл – Сказание о святых Борисе и Глебе; Сл Дан Зат – Слово Даниила Заточника; Сл о Задон – Слово о Задонщине; Служ Варл – Службник преп. Варлаама (12 в.); Смол гр 1229 – Договорная грамота смоленского кн. Мстислава Давыдовича с Ригой и Гот. берегом; Смол гр п 1230 – Договорная грамота смоленского кн. с Ригой... после 1230 г.; СПИГ – Слово о полку Иголеве; Сузд Ак – Суздальская летопись по Академическому списку; Сузд Лавр – Суздальская рукопись по Лаврентьевскому списку; Сум – Сумароков А. П.; Супр – Супрасльская рукопись; Торж – Торжественник 16 в.; Тред – Тредьяковский В. К.; Уст крм – Устюжская кормчая Румянцевского музея; Феод Печ – Преподобный Феодосий Печерский и его поучения (14-15 в.); Церк уст Влад – Церковный устав великого князя Владимира; Яр цес – История о Ярополе цесаревиче (17-18 в.); Ярл Узб – Ярлык хана Узбека митр. Петру (1315 г.); Ярыж – Праздник кабацких ярыжек (17 в.)

LITERATURA

- BARTONĚK, A. *Písmo a jazyk mykénské řečtiny* (1400–1200 př. Kr.) Brno, MU 2007, s. 189 n.
- BAUER, J. *Vliv řečtiny a latiny na vývoj syntaktické stavby slovanských jazyků*. In: *Syntactica Slavica*. Brno, UJEP, 1972, s. 47–67.
- BĚLIČOVÁ, H. *K adverbialnímu určení zřetele v ruštině a v češtině*. ČsR 25/1980, s. 149–155.
- BĚLIČOVÁ, H. *Sémantická struktura věty a kategorie pádu*. Studie a práce lingvistické 17, Praha, ČSAV, 1982.
- BRUGMANN, K. *Griechische Grammatik* 2.1, München, Beck, 1900, s. 373–412.
- Encyklopedický slovník češtiny. Ed P. Karlík, M. Nekula, J. Pleskalová. Praha, LN, 2002, s. 104 n. ISBN 80-7106-484-X.
- ERHART, A. *Základy jazykovědy*. Praha, SPN, 1984².
- GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba češtiny*. Olomouc, Votobia, 1998, s. 210–330. ISBN 80-7198-281-4.
- HJELMSLEV, L. *La catégorie des cas*. Aarhus 1935.
- HORECKÝ, J. *Poznámky k celostnému významu pádov v latině*. *Linguistica Slovaca* 4–6, Bratislava 1946–48, s. 44–55.
- HRABĚ, V. *K otázce nepřímého subjektu v ruské skladbě*. *Bulletin ÚRJL* 8/1964, s. 45 n.
- HUBKA, K. *Strukturální a systémový popis syntakticko-sémantických jevů* (Nad Lavencyho studií o latinských pádech.) In: *Moderní lingvistika a klasické jazyky*. Ed. H. Kurzová, ČSAV Praha, 9–31.
- JAKOBSON, R. *Beitrag zur allgemeinen Kasuslehre*. Praha, TČL 6/1936, s. 240–288.
- KARLÍK, P. *Hypotéza modifikované valenční teorie*. *Slovo a slovesnost*, 61/2000, s. 170–189.
- KARLÍK, P. *Dativ* (3. pád). Viz *Encyklopedický slovník češtiny*.
- KOPEČNÝ, F. *Základy české skladby*. Praha, SPN, 1962², s. 219–222.
- KURYŁOWICZ, J. *Le problème du classement des cas*. In: *Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego IX*. Kraków 1949, s. 20–43.
- MACHÁČKOVÁ, E. *Je posesivní dativ volný, nebo vázaný?* *SaS* 53, 1992, s. 185–192.
- MAREČKOVÁ-ŠTOLCOVÁ, E. *Valencia latinských sloviess s datívnou rekciov*. *Sborník prací FFBU*, E 30/1985, s. 149–160.
- MENGE, H. *Repetitorium der lateinischen Syntax und Stilistik*. Wolfenbüttel, Zwissler, 1914, s. 49–70.
- MIKO, F. *Rod, číslo a pád podstatných mien*. Bratislava, SAV, 1962, s. 185–209.
- MRÁZEK, R. – POPOVA, G. V. *Historický vývoj ruštiny*. Praha, SPN, 1984.
- NIEDERLE, J. – NIEDERLE, V. – VARCL, L. *Mluvnice řeckého jazyka*. Praha, SPN, 1974, 208.
- NOVOTNÝ, F. *Historická mluvnice latinského jazyka* 2. Praha, ČSAV, 1955, s. 68–123.
- NOVOTNÝ, F. *Latinský dativus effectivus*. *LF* 51/1924, s. 77–93.
- NOVOTNÝ, F. a kol. *Základní latinská mluvnice*. Praha, SPN, 1957.
- PIŤHA, P. *Existuje dativ posesivní?* *SaS* 32/1971, s. 301–12.
- POLDAUF, I. *Misto dativu ve výstavbě věty*. *AUC, Slavica Pragensia* 4/1962, s. 335–345.
- POPELA, J. *K syntaktické podstatě tzv. dativu subjektu v současně ruštině*. *Bulletin VŠRJL* 3/1959, s. 41 n.
- PRAŽÁK, J. M. – NOVOTNÝ, F. – SEDLÁČEK, J. *Latinsko-český slovník*. Přepr. F. Novotný. Praha, ČGU, 1948¹⁶. 1425 s.
- RIX H. *Historische Grammatik des Griechischen*, Darmstadt 1976.
- RŮŽIČKA, R. *Struktur und Echtheit des altslawischen dativus absolutus*. *ZfSl* 6/1961, s. 588–596.
- SERBAT, G. *Grammaire fondamentale du latin*. Tome 6. *L'emploi des cas en latin*. Vol. 1. Louvain-Paris, Peeters, 1996, s. 433–580. ISBN 2-87723-316-2.
- SCHWYZER, E. *Griechische Grammatik* 2, Syntax und syntaktische Stilistik; ed. A. Debrunner, München, Beck, 1988⁵, s. 137–173. ISBN 3-406-01341-4.
- STANISLAV, J. *Dativ absolutný v starej cirkevnej slovančine*. *Byzantinoslavica* 5/1933-34, 1–112.

- Staroruská čítanka. Zprac. V. Blažek, E. Fojtíková, S. Mathausarová, O. Kovačičová. Praha, SPN, 1989. 607 s. ISBN 80-04-21709-5.
- ŠLOSAR, D. *Dativ s infinitivem*. Viz Encyklopedický slovník češtiny.
- ŠMILAUER, V. *Novočeská skladba*. Praha 1966.
- VEČERKA, R. *Řecký podíl na formování staroslověňštiny jako spisovného jazyka Velké Moravy*. In: Čs. přednášky pro VII. MSS ve Varšavě. Praha, Academia, 1973, s. 57–66.
- VEČERKA, R. (za sp. F. Kellera a E. Weihera) *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax 2*. Die innere Satzstruktur. In: Monumenta linguae Slavicae dialecti veteriss. 24 (27,2), Freiburg i. Br., Weiher, 1993; s. 195–198, 244–310. ISBN 3-921940-26-5.
- VONDRÁK, V. *Altkirchenslavische Grammatik*. Berlin, Weidmann, 1912², s. 599–602.
- WIŤKOWSKI, S. *Historyczna składnia grecka na tle porównawczem*. Lwów, Mianowski, 1936, s. 225–308.
- ZAJÍČKOVÁ, J. *Дательный беспредложный в современном русском языке*. Praha, UK, 1972.
- ZATOVKAŇUK, M. *Dativ adsubstantivní ve východní slovanštině*. Sborník PF UK, Filologické studie 2, Praha, UK, 1970, s. 41–50
- ŽAŽA, S. K některým projevům vlivu antických jazyků na ruštinu a češtinu. Sborník prací FFBU E 36, 1991, s. 87–93.
- АХМАНОВА, О. С. *Словарь лингвистических терминов*. Москва, СЭ, 1966.
- БОРКОВСКИЙ, В. И. – КУЗНЕЦОВ, П. С. *Историческая грамматика русского языка*. Москва, «Наука», 1965², с. 454–494.
- БРАНДНЕР, А. (Brandner, A.) *Исторические аспекты семантики дательного падежа*. In: Przegląd rusycystyczny 2006, seš. 3 (115), s. 9–18. Katowice 2006. ISSN 0137- 298X.
- ГАЛЛИС, А. (Gallis, A.) *Дательный падеж направления в славянских языках*. Scandoslavica 1963, s. 104–122.
- ГРЕГОР, Я. (Gregor, J.) *Согласованное определение в устойчивых глагольно-именных словосочетаниях*. Доклады 63-й научной конференции.... Санкт-Петербург, 2006, с. 80–83.
- ДВОРЕЦКИЙ, И. Х. *Древнегреческо-русский словарь 1, 2*. Москва, ГИНС, 1958. 1904 с.
- ЗАИЧКОВА, И. См. выше Zajíčková, J.
- ЗОЛОТОВА, Г. А. *Синтаксический словарь*. Москва, «Наука», 1988, с. 116 сл. ISBN 5-02-010856-1.
- ЛОМТЕВ, Т. П. *Очерки по историческому синтаксису русского языка* Москва, МГУ, 1956. 596 с.
- МРАЗЕК, Р. (Mrázek, R.) *Дательный падеж в старославянском языке* Исследования по синтаксису старославянского языка. Сборник статей к V съезду МСС. X. Praha, ČSAV, 1963, s. 225–261.
- ОБНОРСКИЙ, С. П. *Очерки по истории русского литературного языка старшего периода*. Москва-Ленинград, АН СССР, 1946.
- ПОПОВА, К. И. *Из семантической истории дательного падежа*. В кн.: Сравнительно-исторические исследования русского языка. Воронеж, Изд. Вор. университета, 1980, с. 48–53.
- ПОТЕНЬЯ, А. А. *Из записок по русской грамматике 1, 2*. Москва, Учпедгиз РСФСР, 1958, с. 378 сл.
- ПРАВДИН, А. Б. *Дательный приглагольный в старославянском и древнерусском языках*. Уч. зап. Института славяноведения 13/1956, с. 3–120. X
- ПРАВДИН, А. Б. *К вопросу о праславянских значениях дательного падежа*. ВЯ 6/1957, с. 80–83.
- СРЕЗНЕВСКИЙ, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка 1–3*. По изд. 1903–1912 гг. Москва, ГИИНС, 1958. 5249 с.
- СТЕЦЕНКО, А. Н. *Исторический синтаксис русского языка*. Москва, «Высшая школа», 1977.

К РАЗНООБРАЗИЮ ФУНКЦИЙ ДАТЕЛЬНОГО ПАДЕЖА В ЯЗЫКАХ АНТИКИ И В ДРЕВНЕРУССКОМ

В начале статьи описываются концепции лингвистов, стремящихся с разных точек зрения обнаружить значение отдельных падежей, в том числе главные особенности дательного падежа (дат.) (5–7) Центром данной статьи является сопоставление функций приглагольного дат. в древнегреческом (гр.), латинском (л.) и древнерусском (д-р.) языках (в д-р. – преимущественно в эпохе его развития, начиная с конца общевосточнославянского периода в 13–14 вв. вплоть до 18 в.). Объектом внимания автора является т. наз. собственно дат (8–30). Разные другие значения дат. в гр. яз. и их отражение в л. и д-р. яз., представляющие результат синкретизма функций разных падежей, являются предметом подготавливаемой следующей статьи. (В стороне остаются также конструкции с дат. применным). Первыми описываются случаи конструкций, в которых т. наз. «сильноуправляемый» дат. выступает в роли объекта или комплетивного обстоятельства, являясь или единственным зависимым членом, или встречаясь рядом с прямым объектом (беспредложным винительным) (8–20). Относительно достоверным критерием классификации многочисленных примеров этого типа дат. является, ввиду ряда случаев переходного характера, их семантическая сторона. Следующую часть статьи образуют конструкции, в которых дат. выполняет функцию косвенного субъекта (21–24). Сюда относится дат. принадлежности (притяжательный) и разные типы дат. деятеля, сочетающегося с инфинитивом. Последняя часть содержит разные типы т. наз. «слабоуправляемого» или свободного дат., зависящего не от глагола, а от общего смысла высказывания, как, напр., дат. выгоды/невыгоды (*dativus commodi/incommodi*) (25), дат. симпатетический (*d. sympatheticus*) (26), дат. цели или следствия (*d. finalis, d. effectivus*) (27), дат. заинтересованного лица (*d. ethicus*) (28), дат. ограничения (*d. iudicantis*) (29). В заключение дается общий обзор встречаемости отдельных типов дат. и их функциональных разновидностей в описываемых языках (30).